

Graven op de Gruttersdijk

Archeologisch onderzoek in de Bemuurde Weerd

Basisrapportage Archeologie 68

Graven op de Grutterdijk

Archeologisch onderzoek in de Bemuurde Weerd

J.W.M. Oudhof

Met een bijdrage van:

M. Hendriksen
P.M.M. Hermans
J.S. van der Kamp
M.E. Lobbes

Afdeling Erfgoed gemeente Utrecht
Zwaansteeg 11
3511 VG Utrecht
December 2013

Administratieve gegevens van het project

Projectcode:

GRD1

Locatie:

Gruttersdijk 27-29, Utrecht

Toponiem:

Gruttersdijk 27-29

OM-nummer:

34005

Landelijke centrumcoördinaten:

136399,456697

Opdrachtgever:

Ruimtelijke en Economische Ontwikkeling gemeente
Utrecht

Uitvoerder:

Afdeling Erfgoed gemeente Utrecht
Zwaansteeg 11
3511 VG Utrecht
030 2863990
erfgoedutrecht@utrecht.nl

Dagelijkse leiding opgraving:

A.M. Bakker, C. Sueur en J.W.M. Oudhof

Coördinator vanuit de gemeente:

A.M. Bakker

Uitvoering project:

17 maart t/m 26 maart 2009

Beheer en plaats van documentatie:

Afdeling Erfgoed gemeente Utrecht
Zwaansteeg 11
3511VG Utrecht

ISBN

978-90-73448-76-6

Inhoudsopgave

Samenvatting (<i>J.S. van der Kamp</i>)	5	Eerdere uitgaven	41
1 Inleiding	7	Colofon	45
2 De landschappelijke omgeving en bodemopbouw (<i>J.S. van der Kamp</i>)	9		
3 Pottenbakkers in de Bemuurde Weerd (<i>J.S. van der Kamp</i>)	11		
3.1 Eerder archeologisch onderzoek in de Bemuurde Weerd	13		
4 Onderzoeksvragen en methode	17		
4.1 Onderzoeksvragen	17		
4.2 Methode	17		
5 Sporen en structuren	19		
5.1 Structuren	19		
5.2 Tonputten	23		
5.3 Kuilen	25		
6 Vondsten	29		
6.1 Aardewerk	29		
6.2 Aardewerk pijpen (<i>M.E. Lobbes</i>)	31		
6.3 Metaal (<i>M. Hendriksen</i>)	31		
6.4 Glas (<i>P.M.M. Hermans</i>)	32		
6.5 Een benen rinkelbel (<i>J.S. van der Kamp</i>)	33		
7 Synthese en conclusies	35		
Noten	37		
Literatuur	39		

Samenvatting

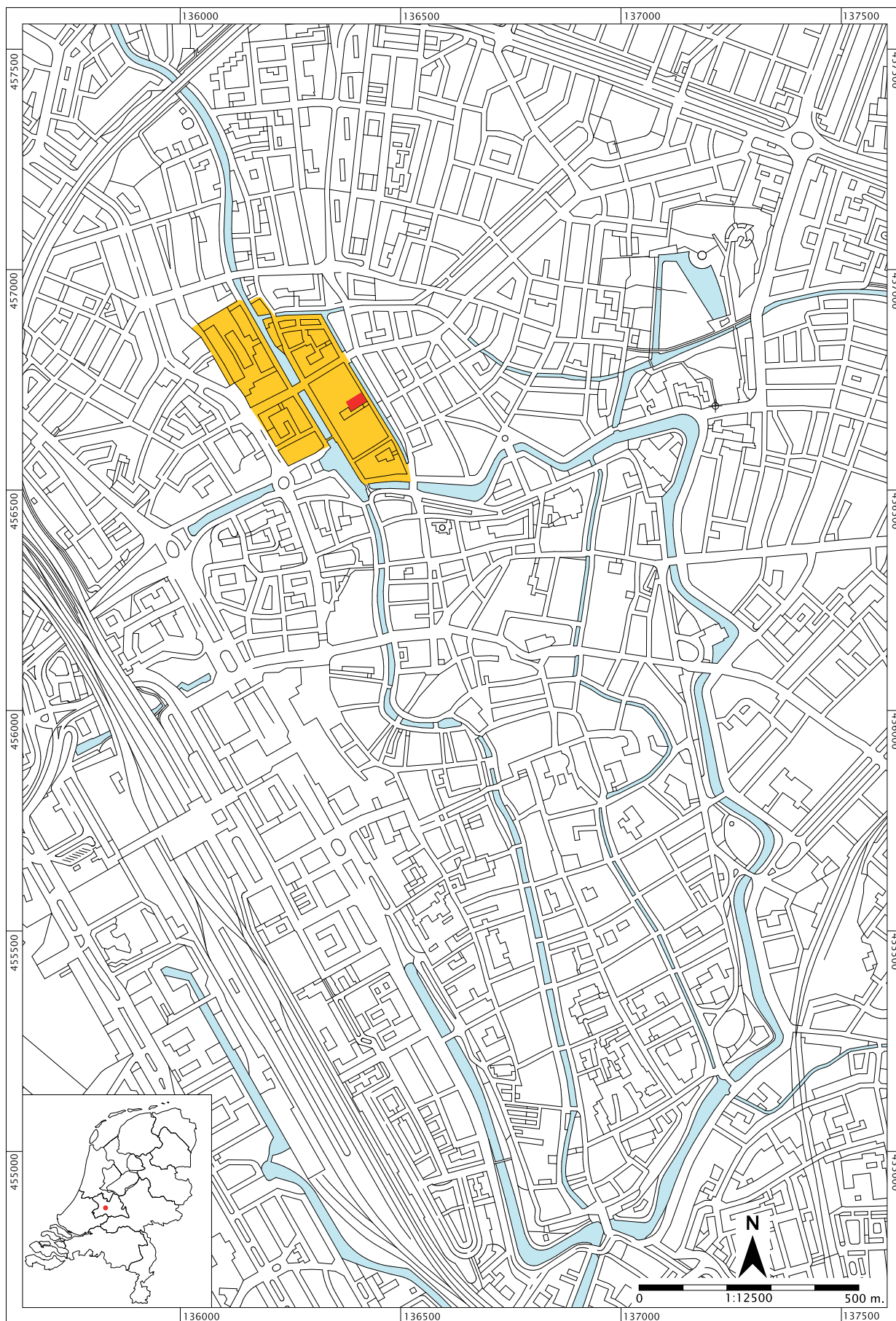
J.S. van der Kamp

Van 17 tot en met 26 maart 2009 heeft een definitief archeologisch onderzoek plaatsgevonden op de percelen Gruttersdijk 27, 28 en 29 te Utrecht (opgravingscode GRD1). Aanleiding voor het onderzoek was de geplande realisatie van 29 appartementen met ondergrondse parkeerfaciliteiten. De opgraving is uitgevoerd in opdracht van Ruimtelijke en Economische Ontwikkeling gemeente Utrecht en is uitgevoerd door Afdeling Erfgoed gemeente Utrecht. Het plangebied ligt binnen de grenzen van de Bemuurde Weerd: een middeleeuwse, ommuurde voorstad ten noorden van de Utrechtse binnenstad. Op de gemeentelijke archeologische waardenkaart ligt het plangebied binnen een zone met 'hoge archeologische waarde'. Bovendien liggen de drie percelen langs de Gruttersdijk binnen de grenzen van een AMK-terrein dat de gehele oude stadskern van Utrecht beslaat.

Het maaiveld op de onderzochte percelen lag rond 2,80 m+NAP, terwijl er vanaf een niveau van 1,69 m+NAP archeologische sporen werden gedocumenteerd. Er werden geen sporen en/of vondsten uit de IJzertijd, Romeinse tijd of vroege Middeleeuwen aangetroffen. De oudste sporen lijken uit de dertiende eeuw te stammen. Tevens werden twee bakstenen muren, twee beerputten, twee waterputten, zes paalkuilen en 75 kuilen gedocumenteerd. De kuilen kunnen op basis van hun vullingen in twee soorten worden verdeeld: een deel had een donkerbruin/grijze kleivulling met veel vondstmateriaal, de andere een lichtere kleur met een zandige kleivulling en aanzienlijk minder vondstmateriaal. De kuilen zijn moeilijk te dateren op basis van de vondsten in hun vulling, aangezien in veel kuilen niet alleen middeleeuws, maar ook post-middeleeuws aardewerk aanwezig was. Op het terrein zijn ongetwijfeld vele middeleeuwse sporen aanwezig geweest, die kennelijk tijdens het graven van de post-middeleeuwse kuilen zijn verspit. Van de twee waterputten bleek er één proto-steengoed te bevatten, op grond waarvan een dertiende-eeuwse datering aannemelijk is. De tweede waterput leverde scherven van een steengoed kan uit Siegburg op en moet dus op z'n vroegst uit de veertiende eeuw dateren. Van de twee beerputten bevatte er één scherven met een datering tot in de tweede helft van de negentiende eeuw, al tonen pijpenkopjes aan dat deze al in de eerste helft van de achttiende eeuw in gebruik was. Bovendien werd er in deze beerput een fragment van een zogenaamde rinkelbel aangetroffen. De tweede beerput kon niet gedateerd worden.

Binnen het aardewerkcomplex ligt de nadruk duidelijk op de Middeleeuwen: van de 979 scherven dateert ca. 90% uit deze periode (kogelpot, grijsbakkend, roodbakkend, proto-steengoed en ongeglazuurd steengoed). De post-middeleeuwse scherven bestaan uit geglaazuurd steengoed, majolica, faience en witbakkend aardewerk. De opgraving leverde geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van pottenbakkers of andere ambachtelijke activiteiten op.

Het opgravingsgebied kan op basis van de sporen en de vondsten worden getypeerd als een achtererf, dat werd gebruikt om afval te begraven.

Afb. 1.1 Ligging van het onderzoeksgebied (rood) en de Bemuurde Weerd (oranje).

1 Inleiding

In opdracht van Ruimtelijke en Economische Ontwikkeling gemeente Utrecht heeft van 17 tot en met 26 maart 2009 een definitief archeologisch onderzoek plaatsgevonden op de percelen Gruttersdijk 27, 28 en 29 te Utrecht. De locatie wordt aan de oostzijde begrensd door de Grutterdijk. Het plangebied heeft een totale omvang van circa 805 m² en is eigendom van Greep & Zonen BV. De ligging van het plangebied is weergegeven in afbeelding 1.1. Ten tijde van het veldonderzoek was het plangebied braakliggend.

Het plangebied ligt binnen de grenzen van de Bemuurde Weerd: een middeleeuwse, ommuurde voorstad ten noorden van de Utrechtse binnenstad. Volgens de gemeentelijke archeologische waardenkaart ligt het plangebied dan ook binnen een zone met een 'hoge archeologische waarde'. Op de Archeologische Monumentenkaart van de provincie Utrecht valt het plangebied binnen de grenzen van een AMK-terrein dat de gehele oude stadskern van Utrecht beslaat en een 'zeer hoge archeologische waarde' heeft. Het betreft het AMK-terrein met nummer 12.314.

Aanleiding voor het onderzoek

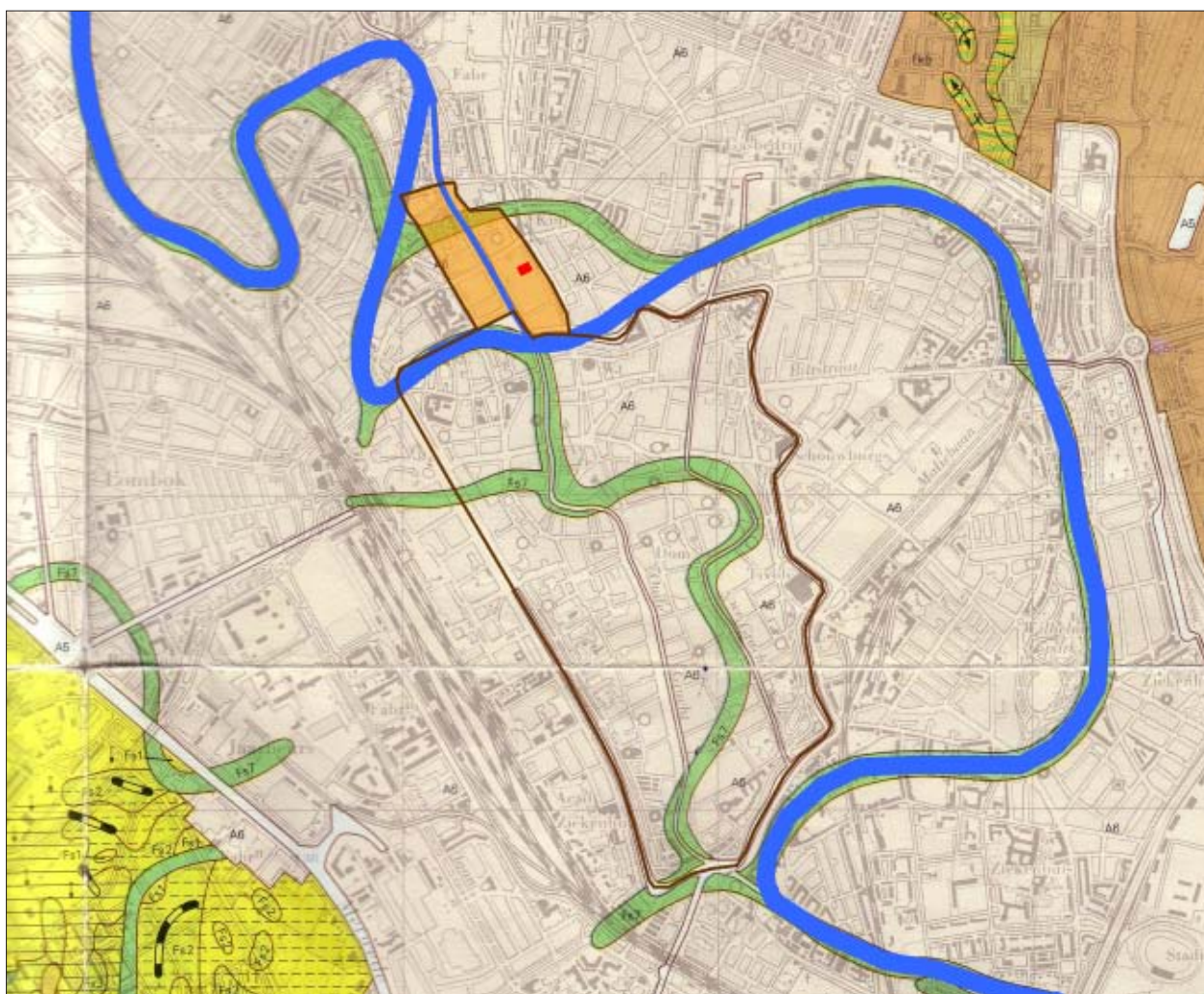
Aanleiding voor het onderzoek is de geplande realisatie van 29 appartementen met ondergrondse parkeerfaciliteiten. Hiervoor wordt de bodem tot 2 m onder maaiveld afgegraven. Omdat archeologische resten bij het uitgraven van de bouwput verstoord zouden worden, is door Afdeling Erfgoed gemeente Utrecht besloten tot behoud *ex situ* van de archeologische resten door middel van een opgraving.

Uitvoering van het onderzoek

De opgraving heeft de gemeentelijke code GRD1 gekregen. Door de RCE is OM-nummer 34005 toegekend. De opgraving is uitgevoerd van 17 tot en met 26 maart 2009. De projectleiding bestond uit A.M. Bakker (Afdeling Erfgoed gemeente Utrecht), C. Sueur en J.W.M. Oudhof (beiden Buro de Brug bv), terwijl het veldteam daarnaast bestond uit N. Witmond, B. Konijnendijk en C. van der Linde. Het grondwerk is uitgevoerd door H. van Roekel van de firma Agterberg bv in De Bilt.

Dit rapport is geschreven door J.W.M. Oudhof. Hoofdstuk 2 en 3 zijn overgenomen uit het rapport van de opgraving op het perceel van Gruttersdijk 24-25 van J.S. van der Kamp, die tevens de samenvatting schreef. M.E. Lobbes beschrijft in paragraaf 6.2 de aardewerk pijpen, terwijl M. Hendriksen de metalen voorwerpen determineerde en deze beschrijft in paragraaf 6.3. P.M.M. Hermans tenslotte

presenteert in paragraaf 6.4 de glazen voorwerpen. De redactie van deze basisrapportage lag in handen van J.S. van der Kamp, de eindredactie is uitgevoerd door R. de Kam. H. Lägers (Afdeling Erfgoed gemeente Utrecht) maakte de objectfoto's. E. van Wieren (Afdeling Erfgoed gemeente Utrecht) vervaardigde en/of bewerkte de afbeeldingen en is verantwoordelijk voor de opmaak van dit rapport.

Afb. 2.1 Detail van de geomorfogenetische kaart met de ligging van de middeleeuwse Vecht (blauw), overige rivierlopen (groen), het kanaal (lichtblauw), de stadsmuur (bruin), de Bemuurde Weerd (oranje) en het opgravingsgebied (rood) (bron: Berendsen 1982).

2 De landschappelijke omgeving en bodemopbouw

(J.S. van der Kamp)

Het Utrechtse stroomstelsel

De stad Utrecht ligt in de landschappelijke regio van het midden-Nederlandse rivierengebied. Het Utrechtse stroomstelsel loopt via Wijk bij Duurstede naar Utrecht (Kromme Rijn) en vervolgens naar Woerden richting de monding in zee bij Leiden (Oude Rijn). In de buurt van Utrecht takt de Vecht af van de Oude Rijn richting het noorden. Het Utrechtse stroomstelsel was gedurende duizenden jaren één van de belangrijkste Rijnarmen in Nederland. Het is rond 4300 voor Chr. (vroeg Neolithicum) actief geworden, maar waarschijnlijk was er pas rond 3000 voor Chr. (midden Neolithicum) sprake van grootschalige rivieractiviteit.¹ Vermoedelijk ruim voor het begin van de IJzertijd is de Vecht ontstaan als een aftakking op het punt waar de Kromme overging in de Oude Rijn. Deze noordelijke aftakking heeft tot in de twaalfde eeuw gelijktijdig bestaan met de Oude Rijn. Er zijn echter aanwijzingen dat de Vecht ten tijde van de Romeinse tijd al grotendeels verland was.² Zeker is wel dat een deel van de afvoer toen al door de huidige Lek is overgenomen.

Bodemopbouw in de omgeving van het huidige plangebied langs de Gruttersdijk

De Bemuurde Weerd lag ten noorden van de splitsing van de Oude Rijn en de Vecht, op de stroomrug van deze laatste. De voorstad lag in een binnenbocht van de Vecht, waarvan de buitenbocht zich in de volle en late Middeleeuwen zo'n 400 m ten westen van de westzijde van de Bemuurde Weerd bevond (afb. 2.1). Vooraf werd verwacht dat zich op het perceel langs de Gruttersdijk oeverafzettingen (zavel en lichte klei) op beddingafzettingen (zand) van de Vecht zouden bevinden. Door de langdurige bewoning kon het pakket oeverafzettingen voor een groot deel zijn vermengd en opgehoogd met materiaal afkomstig van die bewoning. Er waren geen aanwijzingen dat zich een restgeul in de buurt van het plangebied bevond. Het was wel mogelijk dat zich zogenaamde kronkelwaardgeulen in het gebied zouden bevinden, aangezien de Bemuurde Weerd in een binnenbocht van de Vecht lag.

Voorafgaand aan een opgraving op het perceel van Gruttersdijk 24-25 in 2011³ heeft een booronderzoek plaatsgevonden, waarbij acht boringen zijn uitgevoerd.⁴ In alle boringen is een bovenlaag aangetroffen bestaande uit humeus, matig tot sterk zandige klei met fragmenten baksteen en mortel. Deze laag wordt geïnterpreteerd als ophogingspakket, vermengd met de bovenzijde van de oorspronkelijke oeverafzettingen van de Vecht. Daaronder bevindt zich een tamelijk dunne laag (intacte)

oeverafzettingen, met daaronder beddingzand. Dit zand, en de onderste paar decimeter van het bovenliggende pakket oeverafzettingen, is kalkhoudend. De top van de intacte oeverafzettingen bevindt zich tussen 1,5 en 2,0 m+NAP, wat neerkomt op een diepte van 80 cm tot 1,3 m onder huidig maaiveld. De onderzoekers zijn van mening dat vermoedelijk minstens de bovenste 1 m van het pakket oeverafzettingen in de bewoningslaag is opgenomen.⁵ Er werden geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van een kronkelwaardgeul aangetroffen.

Tijdens de daarop volgende opgraving op deze beide percelen is de bodemopbouw onderzocht in het noord-, west- en zuidprofiel. Het maaiveld lag aan de westzijde van het opgravingsterrein op een hoogte van 2,95 m+ (noordwesthoek) en 2,96 m+NAP (zuidwesthoek). Aan de oostzijde lag het maaiveld lager, namelijk op 2,53 m+ (zuidoosthoek) en 2,40 m+NAP (noordoosthoek). De ongestoorde bodemopbouw begon echter aanzienlijk lager, namelijk op een hoogte van 1,70 tot 1,8 m+NAP. Hieruit blijkt dat de bovenste ca. 1 tot 1,4 m van de bodemopbouw bestond uit middeleeuwse en postmiddeleeuwse ophogingslagen. Dit komt overeen met de informatie uit de boringen van het archeologisch proefonderzoek. Onder deze ophogingspakketten bestond de bodem uit vrijwel horizontale lagen van afwisselend (van boven naar beneden):

- zware zavel (25 cm dik, bovenkant op meer dan 1,80 m+NAP)
- zand (30 cm dik, bovenkant op ca. 1,55 m+NAP)
- klei (65 cm dik, bovenkant op ca. 1,20 m+NAP)
- zand (dikte meer dan 50 cm, bovenkant op ca. 0,55 m+NAP).

Van het onderste zandpakket is de onderkant niet in het zicht gekomen. Vermoedelijk was dit een laag met beddingafzettingen, waarvan de bovenzijde dus was gelegen op een diepte van bijna 2,5 m onder het recente maaiveld en ca. 1,25 m onder middeleeuws maaiveld. De laag oeverafzettingen daarboven had een waargenomen dikte van 1,25 m, maar is waarschijnlijk voor een deel in de ophogingslagen opgenomen en zal oorspronkelijk dikker zijn geweest. (Hoeveel van deze laag oeverafzettingen is verdwenen kon niet worden bepaald, maar vermoedelijk aanzienlijk minder dan 1 m dikte, zoals de onderzoekers van het booronderzoek vermoedden.) Ook tijdens de opgraving werden er geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van een (kronkelwaard)geul aangetroffen.

3 Pottenbakkers in de Bemuurde Weerd

(J.S. van der Kamp)

Het huidige plangebied ligt binnen de middeleeuwse voorstad Bemuurde Weerd (afb. 3.1). Deze voorstad had een omvang van ongeveer 250 m (oost-west) bij 500 m (noord-zuid) en lag in een gebied dat de Weerd (betekenis: in of aan het water gelegen land) heette. Van oudsher liep de nog onbedijkte Vecht in grote bochten door dit gebied. Zowel het tracé van de Daalsedijk, als de Stroomstraat en Otterstraat (restgeulen) hebben met deze oude rivierloop te maken (afb. 3.2). De oudste bekende bewoningssporen dateren uit de twaalfde eeuw en stammen dus uit de periode van vóór de ommuring van De Bemuurde Weerd. De menselijke activiteiten vonden plaats buiten de stadswal en op de oevers langs de Vecht. Tijdens onderzoek aan de Oudenoord in 1984 kwamen zandige en kleiige sedimenten aan het licht, met bovenin enkele scherfjes Pingsdorp en Maaslands-aardewerk. Dit duidt er op dat de sedimentatie van de Vecht tot in de twaalfde eeuw is doorgegaan.

Afb. 3.1 Detail van de kaart van Utrecht van Braun en Hogenberg ('De Hollandse steden') uit 1574 met daarop de Bemuurde Weerd en (bij benadering) de ligging van het huidige plangebied (noorden min of meer bovenaan de kaart).

De komst van de pottenbakkers

Het echte ontstaan van de Bemuurde Weerd moet echter rond de overgang van de dertiende naar de veertiende eeuw geplaatst worden. Rond die tijd moesten de pottenbakkers en andere brandgevaarlijke ambachten zich zoveel mogelijk aan de rand of buiten de stad vestigen, als gevolg waarvan zij onder meer in het gebied van de Bemuurde Weerd terecht kwamen. Van alle Utrechtse locaties waar pottenbakkers actief zijn geweest, levert de Bemuurde Weerd de vroegste aanwijzingen voor aardewerkproductie op. Deze moet hier reeds voor 1300 op gang zijn gekomen.⁶ Vermoedelijk is een datering van rond 1280 het meest aannemelijk.⁷ De oudste schriftelijke bron waaruit blijkt dat een pottenbakker een hofstede in het westen van de Bemuurde Weerd in erfpacht kreeg, dateert echter uit 1332. Zes jaar later kreeg een andere pottenbakker een hofstede in erfpacht, die aan de westzijde van de gracht lag.⁸ Door de gunstige ligging in de buurt van de Vecht was er genoeg rivierklei voorhanden als grondstof voor de vervaardiging van aardewerk. Daarnaast was de ligging langs een nieuw gegraven kanaal gunstig voor de aanvoer van brand- (hout en turf) en grondstoffen (lood) en de afvoer van het aardewerk. De pottenbakkers vestigden zich in eerste instantie vermoedelijk in de zuidwesthoek van de Bemuurde Weerd, en lijken zich pas later in de noordelijke helft ervan terecht te zijn gekomen.⁹ De percelen waren waarschijnlijk ongeveer 17 à 18 m breed en zo'n 94 tot 97 m lang.¹⁰ De pottenbakkers groeven kuilen om klei te winnen (en weer dicht te gooien met hun misbaksels), bouwden ovens en richtten droogloodsen op (haaghuizen geheten). De pottenbakkers in de Bemuurde Weerd vervaardigden niet alleen allerlei potvormen voor huishoudelijk gebruik, maar ook plavuizen en dakpannen. Er zijn tot nu toe geen aanwijzingen voor de productie van bakstenen gevonden. De werkplaatsen en woonhuizen stonden vermoedelijk dicht langs het water en konden als gevolg van huidige bebouwing niet worden opgegraven.

Een nieuwe gracht en stadsmuur

Vermoedelijk werd vóór 1338 een grote bocht van de Vecht afgesneden door het verlengen van de Oudegracht in noordelijke richting tot aan de huidige Rode Brug (zie afb. 2.1). De Bemuurde Weerd lag geheel binnen deze voormalige rivierbocht en het nieuw gegraven stuk gracht bevond zich in het hart ervan. De economische ontwikkeling, zoals die zich een fase eerder binnen de stadsmuren (langs de Oudegracht) had afgespeeld, vond aan het begin van de veertiende eeuw ook plaats in deze voorstad en om die reden werd ook dit gebied (eveneens vermoedelijk

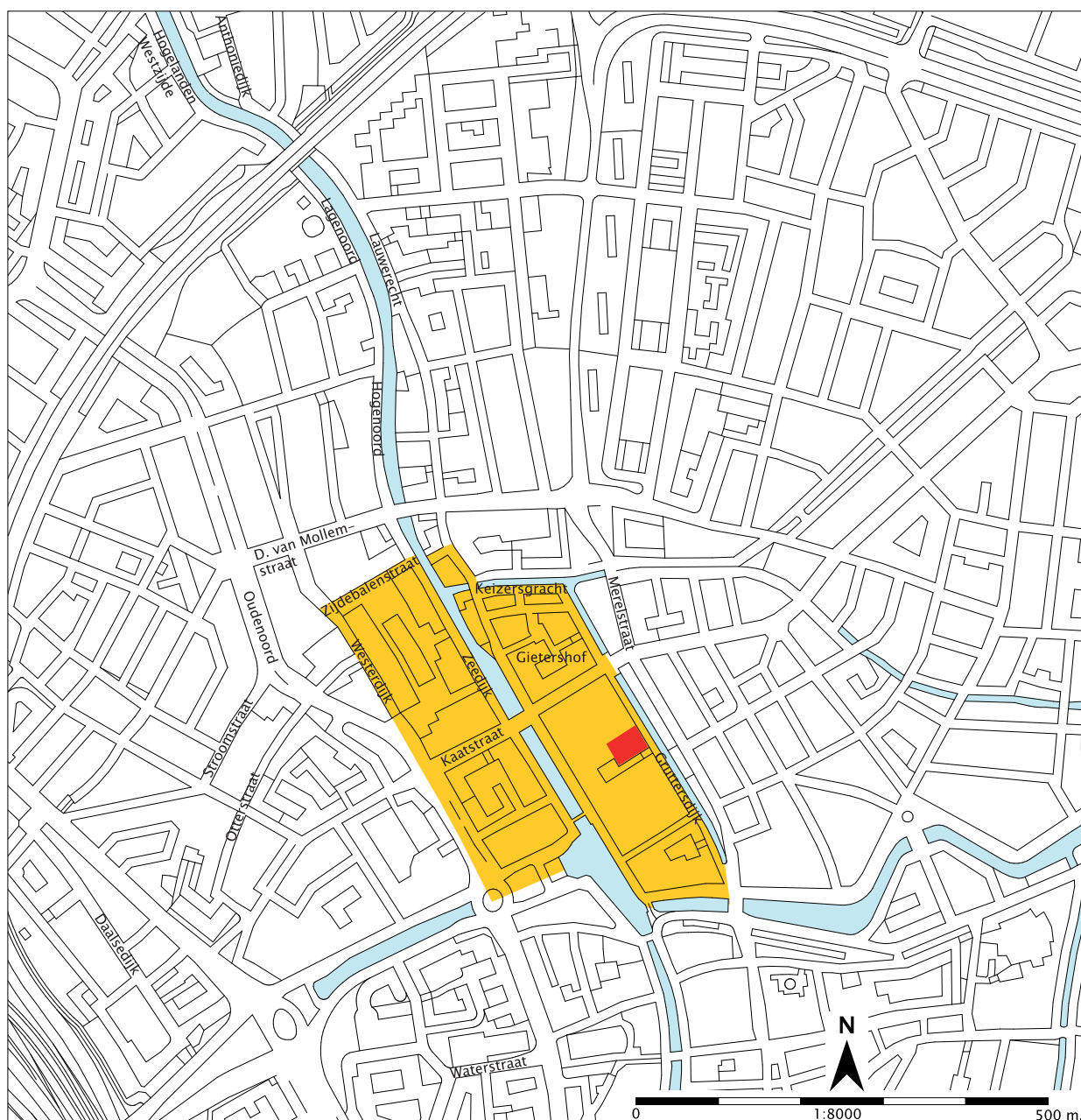
vóór 1338) omwald. De oostelijke begrenzing van de voorstad werd gevormd door de Westerstroom en de Noorderstroom. Beide werden in 1338 overkluisd, maar zijn in ondergronds nog aanwezig bij de Westerdijk (Westerstroom) en de Zijdebalestraat (Noorderstroom). De poort die vanuit het buitengebied toegang gaf tot de voorstad lag op de plaats van de huidige Zijdebalestraat.

In de eerste helft van de veertiende eeuw kwamen de 'verbannen' pottenbakkers niet alleen ten noorden van de stadsmuur terecht, maar vestigden ze zich ook in een zuidelijke voorstad, Tolsteeg geheten. Recent archeologisch onderzoek laat zien dat de productie van aardewerk hier later is begonnen dan in de Bemuurde Weerd, en waarschijnlijk is deze ook vroeger opgehouden.¹¹ De productie in de Tolsteeg lijkt zich (vooral) in het tweede

en het derde kwart van de veertiende eeuw te hebben afgespeeld. Of de situatie na het beëindigen van de productie in de Tolsteeg vergelijkbaar is met die aan de noordkant van de stad, is vooralsnog niet bekend. Het is niet uitgesloten dat de pottenbakkers hun bedrijf in zuidelijke richting verplaatsten.

De Bemuurde Weerd na het vertrek van de pottenbakkers

Omdat de Bemuurde Weerd in de loop van de veertiende eeuw steeds dichter bebouwd raakte, werd de brandgevaarlijke pottenbakkersindustrie ook hier meer en meer als een probleem ervaren. In 1398 besloot het stadsbestuur dan ook dat de (laatste) pottenbakkers uit dit gebied moesten vertrekken en zich buiten de stad moesten vestigen.¹² Als gevolg hiervan hebben de pottenbakkers zich mogelijk ten noorden van de Bemuurde Weerd aan

Afb. 3.2 Huidige topografie met in de tekst genoemde straatnamen, de Bemuurde Weerd (oranje) en de ligging van het opgravingsgebied (rood).

de Hogelanden en de Anthoniedijk gevestigd. Dit wil overigens niet zeggen dat hier vóór 1398 geen pottenbakkers actief geweest zijn. Tijdens eerdere onderzoeken naar pottenbakkerscentra langs de Lauwerecht¹³ en de Anthoniedijk¹⁴ werd pottenbakkersafval gevonden met een begindatering in de late veertiende eeuw.¹⁵

Op kaarten uit de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw is te zien dat het gebied langs de Gruttersdijk als (moes)tuin in gebruik was, al stond er wel hier en daar een klein gebouwtje of opstal tussen de tuinen (afb. 3.1). Op een kaart uit 1657 is te zien dat er voor het eerst een vrijwel ononderbroken lint van bebouwing aan de Gruttersdijk bestond. De ruimte tussen de gebouwen langs de Bemuurde Weerd OZ en de Gruttersdijk was nog steeds in gebruik als tuin. Op de kadaasterkaart van 1832 is te zien dat de gebouwen langs de Bemuurde Weerd OZ zich steeds verder in oostelijke richting (dus binnen het huidige plangebied) uitstrekken (afb. 3.3). De ommuring van de Bemuurde Weerd is in de eerste helft van de negentiende eeuw gesloopt.

3.1 Eerder archeologisch onderzoek in de Bemuurde Weerd

In het verleden zijn in de Bemuurde Weerd en de directe omgeving diverse onderzoeken en waarnemingen uitgevoerd. Ook op de oevers van de Vecht ten noorden hiervan zijn nog meer onderzoeken gedaan dan die hierboven genoemde aan de Lauwerecht en Anthoniedijk. Zo is aan de Gruttersdijk, de Keizersgracht en de Lauwerecht de middeleeuwse ommuring van de Bemuurde Weerd en het ronddeel Simpoel gevonden (zie afb. 3.2 voor de ligging van de genoemde locaties).¹⁶ In de Merelstraat, net ten noordoosten van de Bemuurde Weerd, werd bebouwing uit de zestiende tot en met negentiende eeuw aangetroffen, alsmede een restgeul met twaalfde-eeuws materiaal.¹⁷ Gezien de veertiende-eeuwse ophogingslaag die over de restgeulvulling heen lag, moet deze voor die tijd volledig zijn dichtgeslibd. Sporen van diverse vormen van ambachtelijke activiteiten zijn aangetroffen aan de Oudenoord: dertiende-eeuwse ovens voor tegels en aardewerk, 44 kuilen met pottenbakkersafval en een achttiende-eeuwse brandewijnstokerij.¹⁸ Tegels en aardewerk die waarschijnlijk afkomstig zijn van deze locatie, werden ook gevonden aan de Kaatstraat.¹⁹ Aan de Lagenoord werden misbakken dakpannen uit de late Middeleeuwen aangetroffen.²⁰ Aan de Hogelanden OZ werd een pottenbakkersoven en kuilen met misbaksels uit de late veertiende en vroeg vijftiende eeuw opgegraven.²¹ Een aantal vondsten en een waarneming aan de Lauwerecht wijzen op mogelijke productie van aardewerk en eventueel pijpenaardebeeldjes in de zestiende en zeventiende eeuw.²² Restanten van een gesloopte achttiende-eeuwse panoven werden gezien aan de Gietershof.²³ Aan de zuidzijde van de Gruttersdijk

werden sporen van kleinschalige metaalsmelterijen uit de vroege veertiende tot de zeventiende eeuw gevonden.²⁴

De komende jaren gaat er in de noordwesthoek van de Bemuurde Weerd op grote schaal nieuwbouw plaatsvinden in een gebied van ca. 3,2 ha groot (project Zijdebalen). Het plangebied wordt in het noorden begrensd door de David van Mollemstraat, in het noordoosten door de Hogenoord, in het oosten door de Zeedijk met parallel hieraan de rivier de Vecht, in het zuiden door de Kaatstraat, in het zuidwesten door de Oudenoord en in het westen door de Westerdijk. Het plangebied is momenteel nog deels bebouwd met bedrijfspanden en woningen en deels in gebruik als parkeerplaats. In januari 2011 werd aan de noordzijde van dit plangebied een bodemsanering archeologisch begeleid.²⁵ Dit onderzoeksgebied lag direct ten noorden van de Bemuurde Weerd. Er werden onder meer een dertiende-eeuwse greppel, (puin)kuilen uit de veertiende en vijftiende eeuw, een vijftiende-/zestiende-eeuwse fundering, postmiddeleeuwse sloten en (afval)kuilen en negentiende-eeuwse paalkuilen aangetroffen (afb. 3.4). De oudste bewoning in dit gebied lijkt uit de dertiende eeuw te dateren, terwijl vondsten duiden op

Afb. 3.3 Detail van de kadastrale minuut van 1832 met de ligging van het huidige plangebied (bron: Klerks en Weerheijm 2010, afbeelding 4).

Afb. 3.4 Vlakfoto van de archeologische begeleiding van de bodemsanering direct ten noorden van de Bemuurde Weerd. Zichtbaar zijn twee laat achttiende-eeuwse afvalkuilen (spoor 1 en 2 in put 9).

Afb. 3.5 Het noordprofiel (met links een coupe over kuil spoor 1 en een mogelijke greppel spoor 2) van de opgraving GRD2 op de percelen Gruttersdijk 24-25 in 2011.

een toename van activiteiten in de veertiende en vijftiende eeuw.

Een opgraving op het perceel Gruttersdijk 24-25

Van alle eerdere archeologische onderzoeken in de Bemuurde Weerd is de opgraving uit februari 2011 op de percelen Gruttersdijk 24-25 (opgravingscode GRD2) het dichtst bij het huidige plangebied gelegen, namelijk zo'n 13 m ten zuiden hiervan (afb. 3.5 en 4.1).²⁶ De bovenste ca. 1,5 m van de bodem van het opgravingsterrein was sterk vervuild en werd voorafgaand aan het archeologisch onderzoek gesaneerd. Als gevolg waren slechts van de diepere sporen nog restanten aanwezig. Van de 34 sporen waren er drie afkomstig uit de twaalfde en zestien uit de dertiende eeuw. Deze sporen dateren van vóór de komst van de pottenbakkers en bestaan vrijwel geheel uit kuilen. Vermoedelijk lagen ze op het achtererf van een boerderij, die ergens buiten het opgravingsterrein moet hebben gelegen. Na 1300 namen de activiteiten sterk af. Slechts twee kuilen dateren uit de veertiende eeuw, evenals een 20 cm dikke ophogingslaag. Mogelijk ontstond deze laag in de periode dat de Bemuurde Weerd werd ommuurd en de gracht werd gegraven. Eén scherp is mogelijk een misbaksel; andere aanwijzingen voor de aanwezigheid van pottenbakkers (of andere ambachtslieden) zijn niet aangetroffen. Een vijftiende-eeuwse beerput bevatte onderin een beerlaag met honderden pitten, zaden en dierlijke botjes. Hierdoor kunnen er enkele uitspraken worden gedaan over het menu van de bewoners. Na de vijftiende eeuw lijken er lange tijd geen activiteiten meer te zijn geweest op het onderzoeksterrein. Pas in de zeventiende eeuw verschijnen de eerste beerputten. Ook op historische kaarten is te zien dat er rond het midden van deze eeuw veel bebouwing verscheen langs de Gruttersdijk. In de achttiende eeuw werden er eveneens diverse beerputten aangelegd. Uit kaarten blijkt dat in de negentiende eeuw een deel van het onderzoeksgebied werd bebouwd. Er werden dan ook resten van een vloer en een aspot uit deze periode aangetroffen.

Afb. 4.1 Sleuvenkaart van GRD1, gecombineerd met de alle-sporenkaart van GRD2 uit 2011. De donkerrode vlakken in sleuf 1 van GRD1 geven de omvang van vlak 2 aan.

4 Onderzoeksvragen en methode

4.1 Onderzoeksvragen

In het PvE zijn op basis van de historische- en fysisch geografische kennis over het gebied de volgende onderzoeksvragen opgesteld:

- Zijn er binnen het plangebied archeologische resten uit de IJzertijd en/of Romeinse tijd aanwezig? Zo ja, waaruit bestaan deze?
- Bevinden zich binnen het plangebied archeologische resten uit de Middeleeuwen? Zo ja, waaruit bestaan deze?
- Bevinden zich binnen het plangebied archeologische resten en sporen uit de post-Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd? Zo ja, waaruit bestaan deze?
- Wat is de exacte locatie van de aangetroffen archeologische resten?
- Wat is de diepte (t.o.v. maaiveld) en de hoogteligging (t.o.v. NAP) van de aangetroffen archeologische resten?
- Wat is de aard, datering en conserveringstoestand van de aangetroffen archeologische resten?
- Zijn de aangetroffen sporen onder te verdelen in perioden en/of fasen?
- Wat is de bodemopbouw binnen het plangebied? Is er sprake van verstoring van de natuurlijke ondergrond?
- Hoe dik is een eventuele ophogingslaag? Tot op welke diepte t.o.v. NAP bevindt deze zich?
- Kan op basis van de onderzoeksresultaten iets worden gezegd over een bepaalde functie van de aangetroffen sporen en structuren (bijvoorbeeld is er sprake van een bepaald ambacht, zoals een pottenbakkerij, plavuizenbakkerij?)
- Wat is de relatie van de vindplaats(en) t.o.v. van de natuurlijke omgeving (landschappelijke context)?

Deze onderzoeksvragen zijn met behulp van de hieronder beschreven archeologische onderzoeksmethoden in het veld onderzocht. In hoofdstuk 5 en 6 van dit rapport zullen de onderzoeksresultaten worden gepresenteerd ten einde in hoofdstuk 7 ('Synthese en conclusies') antwoord op de geformuleerde onderzoeksvragen te genereren.

4.2 Methode

Het onderzoek is uitgevoerd conform de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie, versie 3.1 (KNA; Centraal College van Deskundigen 2006) en conform het Programma van Eisen (PvE) dat voor dit onderzoek is opgesteld door de gemeente Utrecht. Voorafgaand aan de uitvoering is kennis genomen van de milieukundige

aspecten en de ondergrondse infrastructuur (zie KNA, versie 3.1) en is een Veiligheids- en gezondheidsplan opgesteld, conform KNA/ARBO. Voor de opgraving van het plangebied zijn drie sleuven machinaal aangelegd door een kraanmachinist met ervaring in de archeologie. Het sleuvenplan is gemaakt op basis van de ruimtelijke mogelijkheden op het oppervlak. De sleuven zijn daarom oost-west georiënteerd, in de lengte van het plangebied (afb. 4.1).

In sleuf 1 zijn twee vlakken aangelegd. Het eerste vlak (ca. 8,35x28,5 m) is aangelegd op het hoogste niveau waarop de archeologische sporen zich aftekenden. Dit was op een diepte van 1,20 m+NAP in het westen tot 0,89 m+NAP in het oosten. In de zuidwesthoek had de sleuf een 5 m lange uitbreiding in verband met het documenteren van het zuidwestelijke profiel. Het tweede vlak in sleuf 1 (ca. 8,1x16 m) is aangelegd op een gemiddelde diepte van 0,69 m+NAP in het oosten tot 0,90 m+NAP in het westen. Er is gegraven tot de onderkant van het antropogeen pakket. In de zuidoosthoek van sleuf 1 werd een klein tweede vlak aangelegd. Sleuf 3 (ca. 13,9x2 m) werd in het verlengde van sleuf 1 aangelegd, ten oosten van de sleuf. Er werd in deze sleuf één vlak aangelegd op een gelijke hoogte met het eerste vlak in sleuf 1. In sleuf 2 (ca. 24,5x2 m) ten zuiden van sleuf 1 werd een vlak aangelegd op 0,62 m+NAP in het oosten tot 1,10 m+NAP in het westen.

De sporen zijn, volgens de voorschriften van het PvE, handmatig opgeschaafd, waarna ze zijn ingekrast, beschreven en getekend. De vlakken zijn getekend op een schaal van 1:50 en de sporen zijn, na te zijn gecoupeerd, getekend op een schaal van 1:20. Daarbij is er gebruik gemaakt van digitale fotografie voor het documenteren van de sporen. Het zuidprofiel en het westprofiel van sleuf 1 zijn gedocumenteerd zodat er, naast de archeologische kenmerken, een beschrijving kon worden gemaakt van de natuurlijke bodemopbouw. Tijdens het aanleggen van de vlakken is een metaaldetector gebruikt voor het opsporen van metaalvondsten in het vlak en de sporen. Alle werkzaamheden zijn minimaal volgens de richtlijnen van de KNA, versie 3.1 uitgevoerd. Aangezien er geen eenduidige, gesloten contexten zijn aangetroffen, zijn er geen monsters genomen. Tevens is er geen hout aangetroffen uit bouwconstructies die mogelijk bemonsterd zouden kunnen worden voor dendrochronologisch onderzoek.

Afb. 4.2 Het onderzoeksterrein Gruttersdijk 27-29 bij aanvang van het archeologisch onderzoek, gezien in westelijke richting.

Alle aangetroffen materiaalgroepen zijn volgens de veldhandleiding archeologie van de gemeente Utrecht zo stabiel mogelijk geborgen. Van de steenbouwconstructies is, conform de eisen van het PvE, een sample-steen meegenomen voor determinatie.

Saneringswerkzaamheden

Op de onderzoekslocatie rustte een beschikking Wet Bodembescherming (de BUS-melding). De beschikkinghouder (Greef) heeft bij Afdeling Toezicht en Handhaving gemeente Utrecht voor de start van het onderzoek een melding gedaan van de wijzigingen in de saneringsaanpak. Het betrof een ontwikkeling in twee fasen; de archeologische werkzaamheden (fase 1) en de feitelijke sanering (fase 2). Bij de zo genoemde kritische momenten is er milieukundige begeleiding geweest, zoals was voorgeschreven. De ontgraven grond is na de archeologische werkzaamheden niet teruggestort, maar afgevoerd om de feitelijke sanering van de bodem te laten uitvoeren (fase 2).

5 Sporen en structuren

Er zijn in totaal drie sleuven machinaal aangelegd in het verlengde van het terrein. Er zijn 114 spoornummers uitgeschreven en er werden twee structuren aangetroffen. Dit beperkte aantal archeologische structuren zal samenhangen met de bodemverstoringen die na de Middeleeuwen in het plangebied hebben plaatsgevonden en het gebruik van het grondgebied in het verleden. Er zijn in het veld 64 vondstnummers uitgegeven en bij de determinatie 979 aardewerkscherven geteld. De meeste sporen zijn geïnterpreteerd als (afval)kuilen. Ook zijn er zes paalkuilen aangetroffen. Overige sporen zijn twee muurfundamenten, twee waterputten met ton en twee onderkanten van stenen beerputten. Er zijn geen aanwijzingen voor ambachtelijke activiteiten, zoals bijvoorbeeld pottenbakkersafval, aangetroffen. Alle sporen dateren uit de Middeleeuwen. Er zijn geen aanwijzingen voor oudere bewoning in het onderzoeksgebied. In de volgende paragrafen zullen de verschillende structuren en sporen uiteen worden gezet en zal een overzicht van de vondsten worden gegeven. De alle-sporenkaart is afgebeeld in afb. 5.1.

Bodemopbouw

In het westen van sleuf 1 is op een diepte van 1,50 m+NAP de bovenste natuurlijke kleilaag aangetroffen (afb. 5.1, spoornummer 21, lichtgrijs-bruine lichte klei). Deze kleilaag is geïnterpreteerd als oeverafzetting van de Vecht. Aan de oostzijde van vlak 1 in sleuf 1 werd op 0,95 m+NAP een natuurlijke (beige) zandlaag aangetroffen (afb. 5.1, spoor 62). Deze is geïnterpreteerd als beddingafzetting van de Vecht.

5.1 Structuren

Structuur 1

Op het eerste vlak in sleuf 1 zijn de fundamenten van een noord-zuid georiënteerde muur aangetroffen op 2,62 m+NAP tot een diepte van 1,80 m+NAP (spoornummer 1). De muur is opgebouwd uit baksteen met twee lagen (hergebruikt) lei/natuursteen (afb. 5.2). De lengte van de muur bedraagt 5,5 m. Boven de acht rijen baksteen van de fundering zijn nog drie á vier rijen bakstenen van het opgaand muurwerk aangetroffen. De rijen bakstenen zijn afwisselend met koppen en strekken gelaagd. De bakstenen hebben een gemiddeld formaat van 22x11x5 cm, op basis waarvan ze in de achttiende eeuw gedateerd moeten worden. De muur is aan de noordzijde dieper gefundeerd. De ondergrond daar wordt gekenmerkt door puin en het

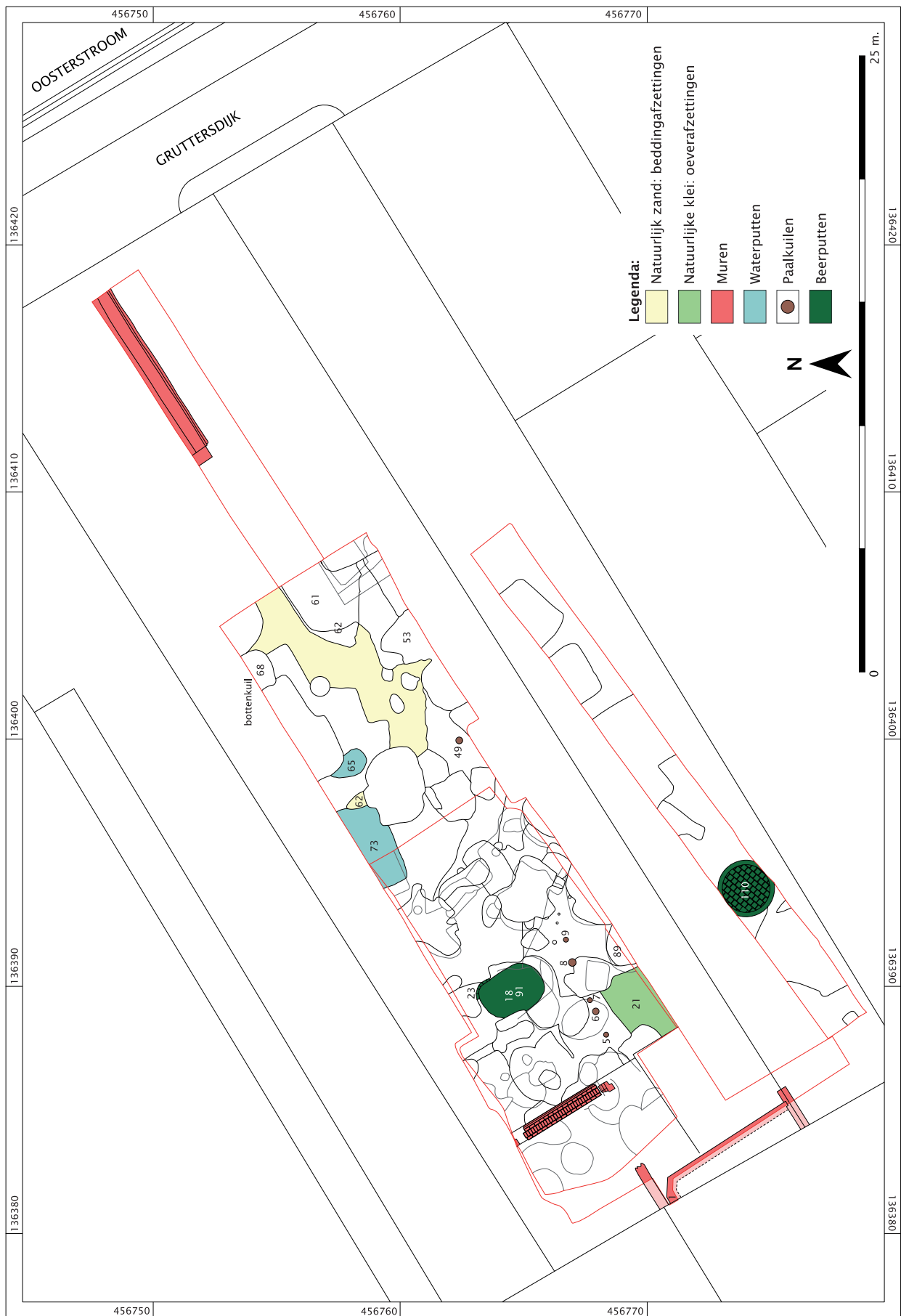
was kennelijk tijdens de bouw van de muur al duidelijk dat de grond daar verzakte (afb. 5.3). De fundering van de muur rust aan de zuidzijde op de fundering van een oost-west georiënteerde muur, waarvan een deel is opgegraven (afb. 5.4). Deze muur heeft tot kort voor de opgraving gefunctioneerd. De beide fundamenten zijn koud tegen elkaar aangebouwd en tonen twee fases. De oost-west georiënteerde muur is ouder.

Structuur 2

Een tweede structuur betreft een restant van een beerput in sleuf 2 op 0,81 m+NAP (spoornummer 110). De bodem had een diameter van 2,4 m (2 m exclusief buitenring) en was opgebouwd uit plavuizen van 20x20 cm (afb. 5.5). De bodem van de put lag in het eerste vlak dat is aangelegd. Van de put was de onderste ca. 30 cm nog aanwezig. Een aantal vondsten is verzameld (vondstnummer 60), waaronder een fragment van een benen rinkelbel (vondstnummer 61; zie paragraaf 6.5). Op een steengoedscherf uit Westerwald is de helft van een wapenschild afgebeeld, met daarboven het begin van een tekstband die begint met 'ORAN....' (zie detail van afb. 6.3). Het wapen is van de Friese stadhouder Hendrik Casimir I van Nassau-Dietz (1632-1640) of - waarschijnlijk - van zijn broer Willem Frederik van Nassau-Dietz (1640-1664). Deze laatste stadhouder was getrouwd met Albertine Agnes van Oranje-Nassau, dochter van Frederik Hendrik. Dit zou de tekstband kunnen verklaren.

Het aardewerk uit structuur 2 dateert, met uitzondering van een fragment van een middeleeuwse steengoed kan, uit de Nieuwe Tijd A t/m C. Wanneer een beerput vol raakte, werd hij vaak leeggemaakt. Een beerput kon op die manier enkele generaties in gebruik zijn.²⁸ Omdat het leegschoppen meestal niet zorgvuldig gebeurde, kon een restant van de vulling op de bodem achterblijven. Dit restant kon in de loop van de tijd vermengd raken met latere vullingen.

Van een tweede beerput bleek nog enkel een restant van de fundering aanwezig te zijn (spoornummer 23). Er was nog een aantal plavuizen zichtbaar op vlak 2 van sleuf 1, die in een cirkel waren gerangschikt. De vulling van dit beerputrestant was in het vlak zichtbaar als een kuil (spoornummer 18/91). Daardoor is niet met zekerheid vast te stellen of de vondsten die uit deze kuilvulling kwamen ook onderdeel waren van de inhoud van de beerput. Op basis van deze waarnemingen is het mogelijk dat de beerput in onbruik is geraakt en dat de bovengesloten

Afb. 5.1 Alle-sporenkaart.

Afb. 5.2 Westprofiel van sleuf 1, met detail bakstenen muurfundering met twee lagen lei/natuursteen (spoornummer 1).

Afb. 5.3 Westprofiel van sleuf 1 met het gedeeltelijk dieper gefundeerde deel van de muur boven de verrommelde ondergrond.

Afb. 5.4 Westprofiel sleuf 1: Zuidhoek van muurfundament en de koud er tegenaan geplaatste muur van structuur 1.

Afb. 5.5 Plavuizenbodem van de beerput (structuur 2; spoornummer 110) op vlak 1 in sleuf 2.

Afb. 5.6 Tonput spoor 73 op vlak 1 in sleuf 1.

grond is verrommeld in een latere periode en mogelijk als afvalkuil is gebruikt.

5.2 Tonputten

Er zijn twee tonputten aangetroffen, beide in sleuf 1, op vlak 1 en 2. Op vlak 1 bevond de put (spoornummer 73) zich in de noordwestelijke profielwand en was in het vlak op 0,95 m+NAP zichtbaar als een kuil. Bij het couperen werd duidelijk dat onderin het spoor de houten duigen nog intact waren (afb. 5.6). De insteek van de put is duidelijk te zien in het profiel van de coupe. Het aardewerk dat is verzameld (onder andere een proto-steengoed kan met standlobben) is te dateren in de late Middeleeuwen. De duigen waren 15 cm breed en hadden een resterende lengte van 1,25 m. De diameter van de ton bedroeg op het breedste punt 1,2 m. De bodem van de put lag op 0,30 m-NAP.

Op vlak 2 van sleuf 1 werden onder de kuil met spoornummer 65 restanten van een tweede tonput aangetroffen op 0,90 m+NAP (spoornummer 69; afb. 5.7). Op de bodem van deze tonput werd een aantal fragmenten van een steengoed kan uit Siegburg aangetroffen, op basis waarvan de inhoud op de bodem gedateerd wordt in de late Middeleeuwen. De duigen hadden dezelfde afmeting

Afb. 5.7a Tonput spoor 69 op vlak 2 in sleuf 1.

Afb. 5.7b Tonput spoor 69 op vlak 2 in sleuf 1.

Afb. 5.8 Een deel van de kuilen op vlak 1 in put 1, gezien in westelijke richting.

Afb. 5.9 Een deel van de kuilen op vlak 2 in put 1, gezien in noordelijke richting.

als de andere aangetroffen tonput. De diepte waarop de tonputten zich bevonden is gelijk. Van dit tweede exemplaar is de bovenkant verstoord geraakt, maar op basis van de vondstinhoud, de afmeting en de diepte waarop de putten zijn ingegraven, is mogelijk te stellen dat de putten gelijktijdig in gebruik zijn geweest.

5.3 Kuilen

Het overgrote deel van de aangetroffen sporen in alle drie de sleuven betreft (afval)kuilen (afb. 5.8 t/m 5.10). Er werden in totaal 81 kuilen aangetroffen. Van zes kuilen is duidelijk dat het om paalkuilen ging. Deze zullen hieronder apart beschreven worden. De overige kuilen bevatten veel puin. In de vulling van de kuilen bleek aardewerk, dierlijk bot, glas en bouw materiaal aanwezig te zijn. Omdat er in de omgeving pottenbakkersafval was aangetroffen in de vorm van 'misbaksels' en bijbehorende sporen, bestond voor het huidige plangebied een hoge verwachting voor ambachtelijke activiteiten, zoals pottenbakkersovens, vloer- en daktegeloovens, afvalkuilen met misbaksels e.d. De aard van de aangetroffen kuilen en hun inhoud bevestigt de verwachting niet.

Paalkuilen

Er zijn in totaal zes paalkuilen aangetroffen (spoornummers 5-9 en 49). Alle paalkuilen werden aangetroffen op vlak 1 in sleuf 1, tussen 1,00 m+NAP en 1,20 m+NAP. Er lijkt een onderscheid te kunnen worden gemaakt tussen twee formaten, die afwisselend in het vlak zijn aangetroffen. De paalkuilen met spoornummers 5, 7 en 9 hebben een doorsnede van 15 cm. De paalkuilen met spoornummers 6 en 8, die tussen de genoemde sporen zijn waargenomen, hebben een doorsnede van respectievelijk 20 en 30 cm. Verder naar het oosten toe is een zesde paalspoor waargenomen (spoornummer 49), dat net als spoor 8 een doorsnede van 30 cm heeft.

(Afval)kuilen

De vele afvalkuilen lagen verdeeld over het hele vlak en het merendeel van de kuilen had een vergelijkbare vulling. Grofweg is er een onderscheid te maken in kuilen met een donkere vulling (donkerbruin/grijze zware tot middel-zware klei) en kuilen met een meer zandige kleivulling. De kuilen met de donkerbruine kleivulling bevatten veel vondstmateriaal en kunnen op basis daarvan geïnterpreteerd worden als afvalkuilen. Een van de kuilen bevatte een opvallende hoeveelheid dierlijk botafval, voornamelijk runderbotten. Dit spoor (spoornummer 68) bevond zich in de hoek van sleuf 1. De botten waren afgedekt met kalk, zoals vaak gedaan werd ter voorkoming van ziekteverspreiding.

Afb. 5.10 De afvalkuil met spoornummer 91 op vlak 2 in put 1, gezien in noordelijke richting.

Afb. 5.11 Kaart van de Bemuurde Weerd van A. van Vianen uit 1598.

Afb. 5.12 Kaart van de Bemuurde Weerd van C. Specht uit 1695.

De kuilen zijn verspreid over het hele onderzoeksgebied. Aangezien zich hier naast kuilen ook beerputten en tonputten bevinden is het onwaarschijnlijk dat het terrein bebouwd is geweest. Het terrein wordt geïnterpreteerd als een achtererf achter de bebouwing. Dit is ook zichtbaar op de stadsplattegronden van A. van Vianen uit 1598 (afb. 5.11) en van C. Specht uit 1695 (afb. 5.12). Het perceel, aangrenzend aan het plangebied, vertoont een opvallende hoek. Op basis van die hoek is de ligging van het plangebied op de historische kaarten bepaald. Deze hoek is nog steeds te herkennen op de kadastrale kaart uit 2008 (afb. 5.13). Van nijverheid of industrie zijn nauwelijks aanwijzingen gevonden. Een mogelijke indicator voor nijverheid in de directe omgeving van het onderzoeksgebied is de kuil met dierlijk botafval, wat zou kunnen duiden op leerbewerking of een slachterij.

Er is gepoogd een onderlinge chronologie binnen de kuilen vast te stellen. Op basis van het aardewerk in de vulling van de kuilen is echter gebleken dat het merendeel ervan dateert uit de late Middeleeuwen tot in de Nieuwe Tijd. Dit duidt op een verstoring van de terrein in het verleden. Het is niet uit te sluiten dat het terrein in het verleden is opgehoogd met (afval)materiaal van elders. Er is dus niet met zekerheid een functie of chronologie van de (afval)kuilen vast te stellen.

Afb. 5.13 Kadastrale kaart uit 2008. De pijl geeft het overeenkomstige hoekpunt aan met de kaart van Van Vianen.

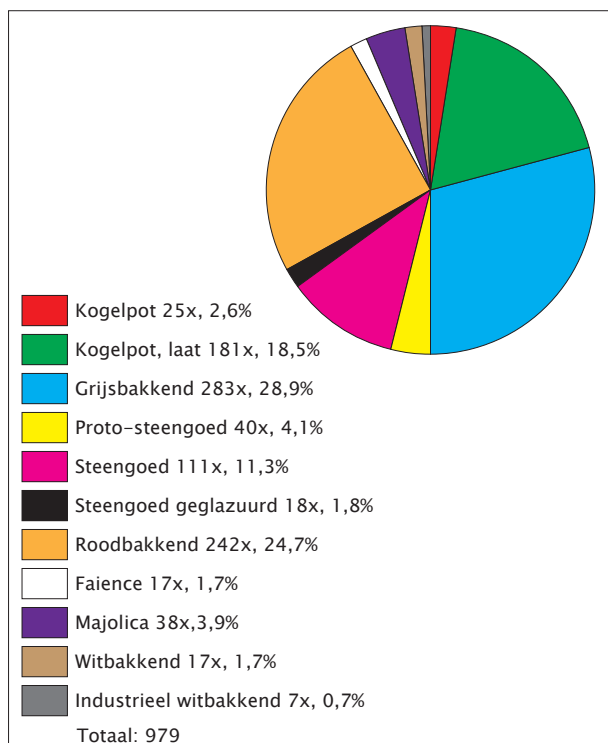
6 Vondsten

6.1 Aardewerk

Het aardewerk is, net als het bot, glas en bouw materiaal, verzameld tijdens de aanleg van de vlakken en bij het couperen en afwerken van de sporen. Daarbij is een grove selectie gemaakt in het veld en is uit de puinlagen niet al het vondstmateriaal meegenomen. Er is aardewerk aangetroffen daterend van de late Middeleeuwen A tot de Nieuwste Tijd C. Er zijn in totaal 979 fragmenten aardewerk gevonden (tabel 6.1).

Er is in verhouding een groot aantal kogelpotscherven aangetroffen. Aangezien deze afkomstig zijn uit sporen die tevens jonger materiaal opleverden, is niet met zekerheid te zeggen dat het voorkomen van dit kogelpotmateriaal duidt op terreingebruik in deze vroegere periode. De kogelpotten zijn veelal voorzien van bezemstreekversiering op de schouder (afb. 6.1).

Bekend is dat de aardewerkindustrie binnen de Bemuurde Weerd het grootste aandeel in de Utrechtse productie van gebruiks aardewerk vormde. Daarbij is evolutie van kogelpot naar grape het meest in het oog springend.²⁹ Deze verandering gaat gepaard met de opkomst van stenen vloeren. De eerste verandering is de overgang

Tabel 6.1 Verdeling van het totaal aantal fragmenten aardewerk.

Afb. 6.1 Een randfragment van een late kogelpot met bezemstreekversiering op de hals, afkomstig uit spoornummer 89 op vlak 2 in put 1. (foto: H. Lagers)

van kogelpot naar grijs- en roodbakkende vormen. Deze aardewerksoorten blijven een tijd lang naast elkaar bestaan. Het grijsbakkend aardewerk verdwijnt in Utrecht rond 1450; vanaf dan wordt er alleen nog roodbakkend aardewerk vervaardigd.

Uit een grotere kuil (spoornummer 61) komt een bodemfragment van een roodbakkende pot met aangeknepen standlobben (afb. 6.2). Dergelijke bodems komen in Utrecht voor tot circa 1350. Daarna werden de standlobben veelal vervangen door pootjes.

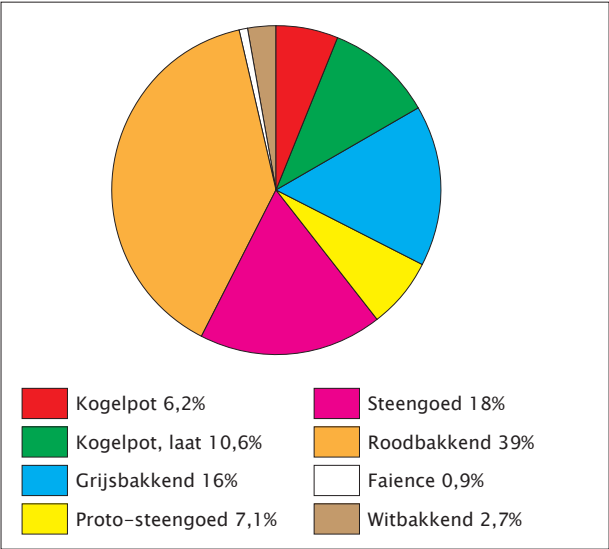
Een tweede verandering is het gebruik van glazuur. Omdat glazuur niet houdt op het grijsbakkend aardewerk, verdwijnt deze aardewerksoort van het toneel. Een steeds grotere vormtentaal verschijnt in het roodbakkend aardewerk en variaties met kleuren en vormen van glazuur, waaronder de koekenpan en de pispot. Dergelijk roodbakkend aardewerk is in veelvoud teruggevonden in verschillende sporen (afb. 6.3). Vanaf de veertiende eeuw

Afb. 6.2 Bodemfragment van een roodbakkende pot (mogelijk een kan) met standlobben, afkomstig uit spoornummer 61. (foto: H. Lagers)

Afb. 6.3 Een selectie van het aardewerk uit de beerput met spoornummer 110 (structuur 2). (foto: H. Lagers)

Tabel 6.2 Verdeling van de aardewerkfragmenten van vlakvondsten.

Afb. 6.3 detail: Westerwald steengoedscherf met wapenschild van de Friese stadhouder Hendrik Casimir I van Nassau-Dietz (1632-1640).

komt steengoed voor in Utrecht en het majolica is vanaf de zestiende eeuw in de stad aanwezig. Er is op basis van de vondsten geen nauwkeuriger indeling te maken voor deze opgraving omdat de diverse aardewerksoorten in alle sporen voorkomen. Ook de herkomst van het materiaal van elders is niet uit te sluiten door de grote mate van verrommeling van de sporen.

Circa 11 % van de aardewerkfragmenten betreft vlakvondsten. Behalve het aardewerk zijn er ook enkele glasfragmenten op het oppervlak gevonden (zie paragraaf 6.4).

6.2 Aardewerk pijpen (M.E. Lobbes)

Er is naast aardewerk ook een aantal fragmenten van kleipijpen gevonden. Over het algemeen zijn deze pijpen goed te dateren. In vier sporen zijn fragmenten van kleipijpen aangetroffen. Uit de beerput met spoornummer 110 (structuur 2) zijn elf fragmenten van pijpen afkomstig (afb. 6.4). Op twee pijpenkoppen zitten stempels die typologisch te dateren zijn rond het midden van de achttiende eeuw (afb. 6.5). De eerste figuur is een vrouwtje dat op een been boven een bloem staat en een wimpel boven haar hoofd houdt. De ander is een mannelijk figuur van hetzelfde kaliber, staand op twee benen. De figuren verbeelden Fortuin, een geliefd embleem bij de Utrechtse pijpenroker uit de achttiende eeuw.³⁰ In afbeelding 6.6 zijn de figuurtjes getekend weergegeven.³¹ De voorstelling werd op vele wijze gepresenteerd. Fortuin staat op een bol te balanceren met een wimpel boven het hoofd. De wimpel duidt vermoedelijk op de zeevaart, een bron van welvaart. De bloemfiguur onder de voeten van de 'Fortuinen' stelt het rad van avontuur voor. Vanaf 1760 wordt dit rad vervangen door een bol. In dit geval is er nog duidelijk sprake van een bloem, wat maakt dat de pijpen van vóór deze datum dateren.³² Pijpen met de afbeelding van Fortuin werden zowel in Utrecht (Lauwerecht) als in Gouda vervaardigd.

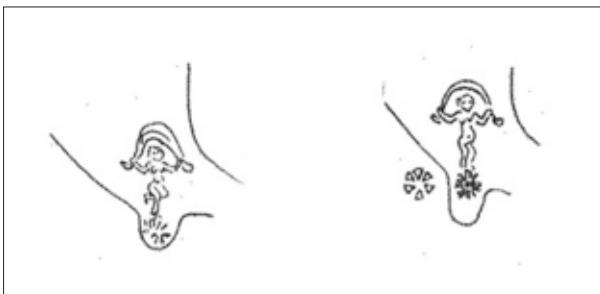
Op een van de andere pijpen uit deze beerput is een stempel op de hiel te zien waarop de letters 'KvD' te lezen

Afb. 6.4 De aardewerken pijpfragmenten uit de beerput met spoornummer 110. (foto: H. Lagers)

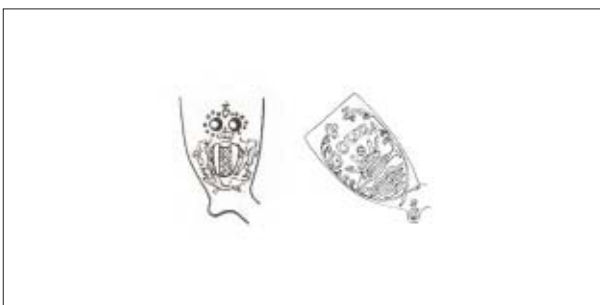
Afb. 6.5 Pijpjes met direct boven de hiel twee afbeeldingen van Fortuin (uit spoornummer 110). (foto: H. Lagers)

Afb. 6.6 Twee vergelijkbare afbeeldingen van Fortuin (figuur 1 en 3 uit Friedrich 1975, 128.)

Afb. 6.7 De initialen 'KvD' op een pijpenkop uit spoor 110 (tekening: M.E. Lobbes).

Afb. 6.8 Vergelijkbare afbeeldingen van de twee pijpenkoppen uit spoornummer 53, met het wapen van Amsterdam (links) en het wapen van Gouda (rechts).

zijn (afb. 6.7). Dit merk pijpen is van Goudse makelij. De letters 'KvD' verwijzen naar Kornelis van Dabelen, die in 1706 eigenaar wordt van dit merk in Gouda. Het merk was in gebruik tot de dood van Van Dabelen in 1728.³³ Deze pijp is dus te dateren tussen 1706 en 1728.

De overige fragmenten van pijpen komen uit een kuil (spoornummer 53) die op basis van het overige aardewerk is gedateerd vanaf de Nieuwe Tijd A tot Nieuwe Tijd C. Het eerste fragment is versierd met een wapen dat wordt vastgehouden door leeuwen. Op het wapen lijken drie kruisen zichtbaar, op basis waarvan deze pijp is te dateren tussen 1730 en 1765 (afb. 6.8, links). Een tweede fragment is versierd met het wapen van Gouda (afb. 6.8, rechts). Deze is te dateren tussen 1765 en 1775.

6.3 Metaal (M. Hendriksen)

Ondanks dat er tijdens het onderzoek met de metaaldetector is gezocht, zijn er slechts weinig metaalvondsten gedaan. Van de in totaal 38 metalen voorwerpen zijn er 28 nagels en nagelfragmenten. Van vijf ijzeren fragmenten kon de functie niet meer worden achterhaald. Afgezien van één koperen munt en een verzegellood zijn de overige voorwerpen alle van ijzer en zeer slecht behouden gebleven.

Het oudste voorwerp is een scheepssintel van het type D en dateert uit de periode 1250-1350.³⁴ Mogelijk is de sintel hier terecht gekomen nadat deze is losgekomen van hergebruikt scheepshout. Een fragment van een meslemmet (vondstnummer 46, spoornummer 89) kan niet nader worden geduid. Een groot fragment van een timmermansbijl (vondstnummer 60, spoornummer 110) kan geplaatst worden in de late zestiende of het begin van de zeventiende eeuw.³⁵ Van koper vervaardigd is een zogenoemde 'Bleyensteine duit' (vondstnummer 9). Deze draagt het jaartal 1819 en is geslagen in Hessen-Darmstadt naar voorbeeld van een één-pfennig stuk. Deze munt is door de Utrechtse kruidenier Bleyenstein in grote hoeveelheden hier naar toe gehaald om het tekort aan klein muntgeld op te vangen. Dit gebeurde niet alleen in Utrecht, maar ook in Den Bosch door de bankier Franciscus van Lanschot, waardoor dezelfde munt daar de naam 'Bossche duit' of 'lanschotje' meekreeg. Een zijde toont een wapenschild met daaromheen een lauwerkrans. Op de keerzijde staat alleen een '1' zonder verdere waarde aanduiding en het jaartal 1819, omgeven door een lauwerkrans. Lang zijn de muntjes niet gebruikt, omdat de Utrechtse winkelier de muntjes wel uitgaf als wisselgeld maar deze weigerde als betaling in te nemen. Het gevolg was dat een woedende menigte uiteindelijk zijn winkel plunderde.

Op een zegellood (vondstnummer 9) staat aan één kant de datum '8 aug' en aan de andere kant de naam 'Gebr.St...weror. Köln R.H'. Zegelloden werden gebruikt voor het

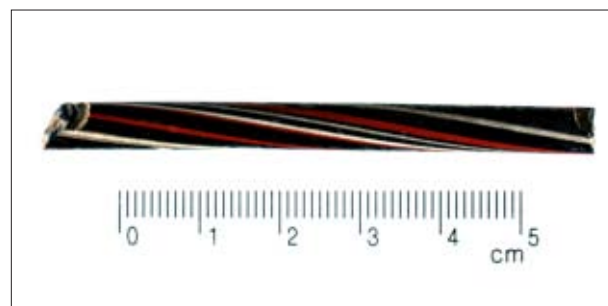
verzegelen van post- of geldzakken of dienden om aan te tonen dat het betreffende product door de douane of belastingdienst gezien was. Een stuk slak (vondstnummer 47, spoornummer 91) betreft een slak die overblijft nadat het metallische ijzer opnieuw moest worden verhit. Om uiteindelijk een ijzeren voorwerp in de hand te kunnen houden moet er eerst een aantal productiestappen doorlopen worden. In eerste instantie wordt ijzeroxide uit het erts gereduceerd tot metallisch ijzer en wordt de slak van het ijzer gescheiden. Deze eerste stap levert vloeislakken en haardslakken op. Het overgebleven metallische ijzer, of wolf, zit dan nog vol met deeltjes houtskool en stukjes haardslak van het eerste productieproces. Door het ruwe ijzer nogmaals te verhitten en het te beslaan met een hamer wordt zo de verontreiniging naar buiten gedreven. De slak die hiervan overblijft heet dan 'herverhittingsslak'. Aangezien er verder geen aanwijzing is gevonden die in de richting van ijzerbewerking wijst, zal de slak van elders zijn aangevoerd. Niet ondenkbaar is dat er in de directe omgeving smeedactiviteiten hebben plaatsgevonden.

6.4 Glas (P.M.M. Hermans)

Er is vrij weinig glas verzameld tijdens het onderzoek. In totaal zijn er tien fragmenten glas gevonden. De fragmenten zijn onderhevig aan iriserende. De meeste glasfragmenten zijn gevonden in de beerput met spoornummer 110 (afb. 6.9). Dit materiaal bestaat uit vijf flesfragmenten, waaronder twee fragmenten van medicijnflesjes.

Als oppervlaktevondst is één langwerpige kraal met draadversiering gevonden (afb. 6.10). Dergelijke langwerpige kralen werden in de zeventiende en achttiende eeuw onder meer gebruikt als handelswaar in Afrika voor de slavenhandel door de West-Indische Compagnie.³⁶

In vulling 1 van spoornummer 61 is een bodemfragment van een fles gevonden (vondstnummer 17; afb. 6.11). Dit fragment heeft een relatief hoge ziel, op basis waarvan de fles gedateerd kan worden aan het einde van de zeventiende eeuw. Onder de ziel is het pontilbreukvlak van de productie zichtbaar.

Afb. 6.10 Een langwerpige glazen kraal met draadversiering. (foto: H. Lagers)

Afb. 6.9 Glasfragmenten uit de beerput met spoornummer 110. (foto: H. Lagers)

Afb. 6.11 Een fragment van een flessenbodem uit spoornummer 61, vulling 1. (foto: H. Lagers)

6.5 Een benen rinkelbel

(J.S. van der Kamp)

In de vulling van de beerput met vondstnummer 110 (structuur 2) werd een fragment van een zogenaamde rinkelbel aangetroffen (afb. 6.12 en 6.13). Dergelijke benen of houten voorwerpen waren bedoeld voor baby's en kleine kinderen en worden wel de voorloper van de huidige rammelaar genoemd.³⁷ Bij de rinkelbel was aan één zijde een fluitje gesneden, terwijl het andere uiteinde als bijtstuk diende. In het midden zaten twee doorboringen vlak naast elkaar: één doorboring van de onder- naar de bovenzijde, en één doorboring van de rechter- naar de linkerzijde. Door beide doorboringen zat een koperen draadje met aan weerszijden een belletje. Zo zaten er dus vier belletjes in het midden van de rinkelbel bevestigd. Halverwege deze belletjes en de fluit zat een doorboring, waardoor de rinkelbel aan een touwtje of kettinkje gehangen kon worden. Rinkelbellen komen vermoedelijk al voor in de Middeleeuwen, maar zijn dan nog zeldzaam. In de zestiende eeuw wordt de rinkelbel algemeen en heeft deze een basisvorm die gelijk is aan de edelmetalen exemplaren. In de zeventiende eeuw was de rinkelbel zelfs het meest populaire type rammelaar.³⁸

Het benen rinkelbelfragment uit de beerput van de Gruttersdijk (vondstnummer 61) heeft een lengte van 6,5 cm en is afgebroken ter hoogte van één van de twee

Afb. 6.12 Twee nagenoeg complete benen rinkelbellen uit Papendrecht (1100-1300 na Chr.) en Dalfsen (1600-1725 na Chr.) Van beide exemplaren missen de vier belletjes. (bron: Van Vilsteren 1987, 53).

doorboringen met behulp waarvan de belletjes waren bevestigd. Oorspronkelijk zal de rinkelbel waarschijnlijk zo'n 11 á 12 cm lang zijn geweest. Duidelijk zichtbaar is het gesneden fluitje en de doorboring waarmee de rinkelbel aan een touwtje of kettinkje heeft gezeten. Ook zichtbaar is één van de twee doorboringen met een restant koperdraad waaraan twee belletjes waren bevestigd. Het andere (bijt)uiteinde van de rinkelbel werd niet aangetroffen. Het fragment is versierd met drie maal twee ingekerfde ringen.

Uit Utrecht zijn drie overige fragmenten van rinkelbellen bekend (afb. 6.13). In 1999 werd tijdens een opgraving aan de Korte Minrebroederstraat een fragment van een dergelijk object gevonden (vondstnummer 80). Deze wordt gedateerd in de achttiende eeuw. Dit exemplaar is voorzien van een versiering van meerdere uitspringende ringen. Een tweede fragment is door een bouwvakker

gevonden tijdens sloopwerkzaamheden op het terrein van kasteel Vredenburg ten behoeve van de bouw van het nieuwe muziekcentrum Vredenburg. Deze vondst is zonder duidelijke context en kan daarom moeilijk gedateerd worden. Het is een fragment van een relatief lange rinkelbel, voorzien van ingesneden fluit, een ophanggat en één van de twee doorboringen voor de bevestiging van de belletjes. Het is versierd met vier maal twee ingekerfde ringen en een zone met diagonale inkervingen daartussen. Een derde fragment is in 1980 gevonden tijdens een opgraving aan de Jan Meijenstraat te Utrecht (vondstnummer 5205). Deze vertoont zeer grote overeenkomsten met het fragment van de Gruttersdijk. De rinkelbel van de Jan Meijenstraat kon niet nader gedateerd worden dan 'post-middeleeuws'. Ook het fragment van de Gruttersdijk is moeilijk te dateren. De vondsten uit deze beerput dateren uit de Nieuwe Tijd A t/m C, dat wil zeggen vanaf 1500 na Chr. tot heden. De pijpenkoppen uit de beerput dateren alle uit de achttiende eeuw (zie paragraaf 6.2) en mogelijk moet ook de rinkelbel in deze eeuw geplaatst worden.

Afb. 6.13 Van boven naar beneden: het rinkelbelfragment uit de Korte Minrebroederstraat, de beerput van de Gruttersdijk, de Jan Meijenstraat en de Vredenburg. (foto: H. Lagers)

7 Synthese en conclusie

Het definitieve archeologisch onderzoek dat van 17 t/m 26 maart 2009 op de drie percelen van Gruttersdijk 27-29 is uitgevoerd in opdracht van de gemeente Utrecht heeft, in tegenstelling tot de verwachting op basis van de ligging binnen de Bemuurde Weerd, geen aanwijzingen voor aardewerkproductie opgeleverd. Wel is er een groot aantal sporen en enkele structuren opgegraven, die op basis van het vondstmateriaal in drie fasen zijn ingedeeld. De oudste sporen zijn te dateren in de late Middeleeuwen A (vanaf 1250 na Chr.) tot de late Middeleeuwen B. De tweede fase betreft sporen met vondstmateriaal uit de late Middeleeuwen tot in de Nieuwste Tijd. De sporen met vondstmateriaal vanaf de Nieuwe Tijd A, zijn beschreven als behorende tot de derde fase. Een aantal sporen is niet in te delen in een van de beschreven faseringen omdat er geen determineerbaar vondstmateriaal uit kwam. De onderzoeksvraag of er archeologische resten uit de IJzertijd en/of Romeinse tijd in het plangebied aanwezig zijn, is dus negatief beantwoord. Ook uit de vroege Middeleeuwen zijn geen vondsten, sporen of structuren aangetroffen.

De archeologische resten zijn direct onder maaiveld aangetroffen, vanaf 1,69 m+NAP. In de sleuven 2 en 3 is om die reden slechts één vlak aangelegd. In sleuf 1 was de onderkant van de sporen bereikt op een diepte van circa 0,20 m-NAP. Het verdiepen van het vlak werd beëindigd bij het bereiken van de natuurlijke zandbodem die onder het sporenvlak werd aangetroffen.

Er zijn twee structuren in de vorm van muurfragmenten aangetroffen. De bakstenen muur waarin leisteen verwerkt was (spoornummer 1), moet jonger zijn geweest dan de muur waar tegenaan deze gebouwd is. De andere structuren betroffen de beerputten. De beerput met spoornummer 23 is gedateerd in fase 2 vanwege de datering van het onderliggende spoor en het ontbreken van vondsten uit fase 3. De beerput waarvan de plavuizen bodem nog intact was (spoornummer 110) is gedateerd in de derde fase op basis van het vondstmateriaal dat hieruit is verzameld. Het is niet mogelijk geweest een relatie te leggen tussen de beerput en bewoningssporen binnen het opgravingsterrein. De twee houten tonputten die zijn gevonden zijn waarschijnlijk in gebruik geweest als waterreservoirs. Het vondstmateriaal dat hieruit verzameld is, kan worden beschouwd als latere depositie of heeft te maken met een secundaire functie van beide putten. De overige sporen betroffen vooral kuilen, waaronder zes paalkuilen. De paalkuilen zijn niet direct met elkaar

in verband te brengen. De afvalkuilen zijn te dateren op basis van aangetroffen vondstmateriaal. Van de overige sporen was geen duidelijke interpretatie te geven van het gebruik.

De functie van het opgravingsgebied kan op basis van de structuren en de vondsten worden beschreven als een terrein dat in relatie stond tot de bebouwde omgeving en gebruikt is als afvalterrein. De twee-fasige muurresten, de twee beerputten, de twee waterputten en de vele afval(kuilen) duiden op een intensief gebruik van het gebied vanaf de late Middeleeuwen tot de Nieuwe Tijd C.

Noten

- 1 Törnqvist 1993.
- 2 Berendsen en Stouthamer 2001, 66 en appendix 3.
- 3 Van der Kamp 2012.
- 4 Klerks en Weerheijm 2010.
- 5 Klerks en Weerheijm 2010, 15.
- 6 Griffioen en Ostkamp 2008, 55.
- 7 De Groot en Van Rooijen 1990, 16.
- 8 De Groot en Van Rooijen 1990, 13.
- 9 De Groot en Van Rooijen 1990, 16.
- 10 De Groot en Van Rooijen 1990, 17.
- 11 Griffioen en Ostkamp 2008, 55.
- 12 Bruijn 1979, 18; De Groot en Hoekstra 1986, 48.
- 13 Bruijn 1979.
- 14 Nokkert 2008.
- 15 Griffioen en Ostkamp 2008, 64-65.
- 16 Kylstra 1978/1979/1980, 37-38; De Groot 1984, 102; 1988, 110-112.
- 17 Den Hartog 2009. Het is de vraag of dit de hoofdgeul van de Vecht is of een kronkelwaardgeul in de binnenbocht van een meander van de Vecht.
- 18 Van Rooijen 1984, 154-162; De Groot en Van Rooijen 1990.
- 19 Hoekstra 1978/79/80, 53-57.
- 20 Temminck Groll 1993, 139.
- 21 Hoekstra 1972-1973, 139.
- 22 Hoekstra 1981, 50-53.
- 23 De Groot 1991, 78-80.
- 24 De Groot 1988a, 80-82.
- 25 Den Hartog in prep.
- 26 Van der Kamp 2012.
- 27 Bakker 2009.
- 28 Bartels et al (red.) 1993, 33.
- 29 De Groot en Van Rooijen 1990, 23.
- 30 Smiesing en Brinkerink 1988, 161.
- 31 Friedrich 1975, 128.
- 32 Smiesing en Brinkerink 1988, 76.
- 33 <http://www.xs4all.nl/~kleipijp/kleipijp/KVD.pdf>
- 34 Vlierman 1996, tabel 1 en 2.
- 35 Baart 1977, 914.
- 36 Zie: <http://www.geschiedeniszeeland.nl/themas/slavernij/handelsgoederen/kralen>.
- 37 Van Vilsteren 1987, 53-54; Willemsen 1998, 99-100.
- 38 Willemsen 1998, 99-100.

Literatuur

- Avest, H.P. (red.), *Opmerkelijk afval. Vondsten uit een 17de eeuwse beerput in Harlingen*, Leeuwarden 1992
- Baart, J. et. al., *Opgravingen in Amsterdam. Twintig jaar stadskernonderzoek*, Haarlem 1977
- Bakker, A.M., *Programma van Eisen Gruttersdijk 27, 28, 29*, Utrecht 2009
- Bartels, M., H. Clevis en F.D. Zeiler (red.), *Van huisvuil en huizen in Hasselt*, Kampen 1993
- Bartels, M., *Steden in Scherven 1. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)*, Zwolle 1999
- Bartels, M., *Steden in Scherven 2. Catalogus. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)*, Zwolle 1999
- Berendsen, H.J.A., *De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht*, Utrechtse Geografische Studies 25, Utrecht 1982
- Berendsen, H.J.A., en E. Stouthamer, *Palaeogeographic Development of the Rhine/Meuse Delta, The Netherlands*, Assen 2001
- Bruijn, A., *Pottersvuren langs de Vecht. Aardewerk rond 1400 uit Utrecht*, Rotterdam Paper 3, Rotterdam 1979
- Bruin, R. de (et. al.) (red.), *'Een paradijs vol weelde' Geschiedenis van de stad Utrecht*, Utrecht 2000
- Clevis, H., en M. Smit, *Verscholen in vuil. Archeologische vondsten uit Kampen 1375-1925*, Kampen 1990
- Donkersloot-de Vrij, M., *Kaarten van Utrecht*, Utrecht 1989
- Duco, D.H., *Merken van Goudse pijpenmakers 1660-1940*, Amsterdam 1982
- Duurland, M.F.M., *Middeleeuwse bewoningssporen op het binnenterrein van de Letterenbibliotheek. Definitief onderzoek aan de Wittevrouwenstraat 7-11. Gemeente Utrecht*, Basisrapportage Archeologie 36, Utrecht 2009
- Friederich, F.H.W., *Pijpelogie. Vorm, versiering en datering van de Hollandse kleipijp*, Westzaan 1975
- Griffioen, A., en S. Ostkamp, 'Het pottenbakkersafval', in: M. Nökkert, *Pottenbakkers aan de Anthoniedijk. Inventariserend onderzoek m.b.v. proefsleuven en definitief archeologisch onderzoek voorafgaand aan het nieuwbouwproject 'Hoogstraat aan de Vecht' te Utrecht*, Basisrapportage archeologie 34, Utrecht 2008, 55-65
- Groot, H.L. de, 'Keizersgracht', in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek Gemeente Utrecht 1984*, Utrecht 1985, 102
- Groot, H.L. de, 'Gruttersdijk', in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek Gemeente Utrecht 1988a*, 80-82
- Groot, H.L. de, 'Lauwerecht', in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek Gemeente Utrecht 1988b*, 110-112
- Groot, H.L. de, 'Gietershof', in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek Gemeente Utrecht 1991*, 78-80
- Groot, H.L. de, en C. van Rooijen, 'Door het vuur en voor het vuur. De Utrechtse aardewerk-industrie in de Bemuurde Weerd', in: H.L. de Groot (red.), *Het vuur beschouwd*, Utrecht 1990, 11-33
- Hartog, C.M.W. den, *Wonen aan het Zwarte Water. Inventariserend Veldonderzoek Merelstraat aan het Zwarte Water, Gemeente Utrecht*, Basisrapportage Archeologie 54, Utrecht 2009
- Hartog, C.M.W. den, *Zijdebalen. Proefsleuvenonderzoek Zijdebalen Utrecht. IVO-P Deelgebied 1*, Basisrapportage Archeologie 69, Utrecht 2013
- Hartog, C.M.W. den, *MRL. Nieuw licht op de Marnixlaan. Een archeologisch onderzoek naar het karthuizerklooster Nieuwlicht*, Basisrapportage Archeologie 66, Utrecht 2013
- Hoekstra, T.J., 'Hogelanden O.Z.', in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek Gemeente Utrecht 1972-73*, 139
- Hoekstra, T.J., 'Kaatsstraat', in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek Gemeente Utrecht 1978/79/80*, 53-57

Hoekstra, T.J., 'Lauwerecht', in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek Gemeente Utrecht 1981*, 50-53

Kamp, J.S. van der, *Programma van Eisen Gruttersdijk 24-25*, Utrecht 2011

Kamp, J.S. van der, *Gruttersdijk 24-25. Archeologisch onderzoek in de middeleeuwse voorstad Bemuurde Weerd te Utrecht*, Basisrapportage Archeologie 75, Utrecht 2012

Klerks, C.W.J., en W.J. Weerheijm, *Nieuwbouw kantoorpand aan de Bemuurde Weerd oz 19 te Utrecht, gemeente Utrecht. Ruimtelijk advies op basis van archeologisch bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek*, Rapportnummer: V749, Amersfoort 2010

Krommenhoek, W., en A. Vrij, *Kleipijpen. Drie eeuwen Nederlandse kleipijpen in foto's*, Amstelveen 1991

Kylstra, E.M., 'Gruttersdijk', in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek Gemeente Utrecht 1978/79/80*, 37-38

Nokkert, M., *Pottenbakkers aan de Anthoniedijk. Inventariserend onderzoek m.b.v. proefsleuven en definitief archeologisch onderzoek voorafgaand aan het nieuwbouwproject 'Hoogstraat aan de Vecht' te Utrecht*, Basisrapportage archeologie 34, Utrecht 2008

Ostkamp, S., en N. Jaspers, 'Het aardewerk', in: *J.S. van der Kamp, Boeren langs de Hogeweide. Een (post)middeleeuws boerderijlint op kapittelgrondgebied in Leidsche Rijn*, Basisrapportage Archeologie 20, Utrecht 2011, 155-193

Pot, T.J., en H.L. de Groot, 'Oudenoord', in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek Gemeente Utrecht*, 1984, 154-162

Renes, H., *Historische atlas van de stad Utrecht, Twintig eeuwen ontwikkeling in kaart gebracht*, Amsterdam 2005

Rooyen, C. van, 'Oudenoord', in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek Gemeente Utrecht 1984*, 154-162

Smiesing, P.K., en J.P. Brinkerink, *Onder de rook van Utrecht. Twee eeuwen tabakspijpenmakerij in Lauwerecht 1600-1800*, Stichtse Historische Reeks 14, Utrecht 1988

Temminck Groll, C.L., 'Lagenoord', in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek Gemeente Utrecht 1926-1972*, Utrecht 1993, 139

Törnqvist, T.E., 'Fluvial sedimentary geology and chronology of the Holocene Rhine-Meuse delta, the Netherlands', in: *Netherlands Geographical Studies*, Utrecht 1993, 166-176

Verhoeven, A.A.A., *Middeleeuws gebruiksaardewerk in Nederland (8ste-13de eeuw)*, Amsterdam Archaeological Studies 3, Amsterdam 1998

Vilsteren, V.T. van, *Het Benen Tijdperk. Gebruiksvoorwerpen van been, gewei, hoorn en ivoor. 10.000 jaar geleden tot heden*, Assen 1987

Vlierman, K., '.....Van zintelen, van zintelroeden ende mos-sen.....'. Een breekmethode als hulpmiddel bij het dateren van scheepswrakken uit de Hanzetijd, Lelystad 1996

Vliet, K. van, 'De stad van de burgers 1122-1304', in: R. de Bruin et al (red.), 'Een paradijs vol weelde' *Geschiedenis van de stad Utrecht*, Utrecht 2000, 72-111

Willemsen, A., *Kinder delijt. Middeleeuws speelgoed in de Nederlanden*, Nijmegen 1998

Websites

<http://www.geschiedeniszeeland.nl/themas/slavernij/handelsgoederen/kralen>

<http://www.xs4all.nl/~kleipijp/kleipijp/KVD.pdf> (J. van Oostveen 2009)

Eerdere uitgaven

Basisrapportage archeologie 1

De Grauwert

Archeologisch onderzoek naar een laatmiddeleeuwse omgracht complex

Basisrapportage archeologie 2

Eligenstraat

2000 jaar bebouwing in het zuiden van de Utrechtse binnenstad

Basisrapportage archeologie 3

Sportpark Terweide

Inheems-Romeinse bewoning uit de eerste eeuw na Christus ten noorden van de Limes

Basisrapportage archeologie 4

Twee ijzertijdvindplaatsen langs de snelweg

Archeologisch proefonderzoek

Basisrapportage archeologie 5

Middeleeuwse bewoning langs de snelweg

Archeologisch proefonderzoek langs Rijksweg A2

Basisrapportage archeologie 6

Parkwijk-Noord

Zoektocht naar Romeinse activiteiten ten noorden van het castellum op de Hoge Woerd

Basisrapportage archeologie 7

Laatmiddeleeuwse bebouwing langs de Hogeweide

Archeologisch proefonderzoek

Basisrapportage archeologie 8

Langs de Hogeweide

Archeologisch proefonderzoek van een laat- en postmiddeleeuws bewoningslint

Basisrapportage archeologie 9

In de schoot van het landschap

Vleuterweide-Wilhelminalaan. Een nederzetting uit de midden- en late IJzertijd

Basisrapportage archeologie 10

Laatmiddeleeuwse bewoning langs de Hoge Weide

Archeologisch onderzoek wegens de verlegging van de Waterleiding Rijn-Kennemerland

Basisrapportage archeologie 11

Wegens wateroverlast

LR39 De Balije II: wachttorens, rivierdynamiek en Romeinse infrastructuur in een riverbocht van de Heldammer stroom

Basisrapportage archeologie 12

De broederschap 'Maria in de Wijngaard' en 'onser liever vrouwe in die Sonne'.

Archeologisch onderzoek naar twee kloostergemeenschappen aan de Nieuwe Kamp in Utrecht

Basisrapportage archeologie 14

Wonen aan het water (deel 1)

Archeologisch onderzoek van een twaalfde-eeuwse nederzetting langs de Oude Rijn

Basisrapportage archeologie 15

Wonen aan het water (deel 2)

Archeologisch onderzoek van een twaalfde-eeuwse nederzetting langs de Oude Rijn

Basisrapportage archeologie 16

Vroege wacht

LR31 Zandweg: archeologisch onderzoek van twee eerste-eeuwse houten wachttorens in Leidsche Rijn

Basisrapportage archeologie 18

Sportpark Terweide 2

LR41-42: Archeologisch onderzoek Sportpark Terweide

Basisrapportage archeologie 19

Een goede buur?

LR46 en LR49: definitief archeologisch onderzoek naar een *vicus*, grafvelden, infrastructuur en een inheemse nederzetting in de omgeving van het Romeinse *castellum* in De Meern, deelgebied 'De Woerd' (Gemeente Utrecht)

Basisrapportage archeologie 20

Boeren langs de Hogeweide

Een (post)middeleeuws boerderijlint op kapittelgrondgebied in Leidsche Rijn

Basisrapportage archeologie 21

Werken aan de weg

LR31 Zandweg: archeologisch onderzoek aan een verspoelde sectie van de limesweg

Basisrapportage archeologie 25

Oudenrijnseweg

Archeologisch onderzoek van een inheems-Romeinse nederzetting uit de eerste eeuw na Chr. en een vlasroot-complex uit de twaalfde eeuw na Chr in De Meern, gemeente Utrecht

Basisrapportage archeologie 26

Vroegmiddeleeuwse bewoning langs de A2

Een nederzetting uit de zevende en achtste eeuw in Leidsche Rijn

Basisrapportage archeologie 27

Proefsleuvenonderzoek Rheyngaerde

Aanvullend Archeologisch Onderzoek naar de Romeinse limesweg

Basisrapportage archeologie 28

Een Duits vliegtuiggraf uit de eerste uren van de Tweede Wereldoorlog

Archeologische begeleiding van de berging van een Junkers 88 in Leidsche Rijn (Utrecht)

Basisrapportage archeologie 29

Terug naar Themaat

Het archeologisch onderzoek LR50 en LR52 naar drie huisplaatsen aan de Thematerweg

Basisrapportage archeologie 30

LR55 Appellaantje

Een vroegmiddeleeuwse nederzetting aan de Wilhelminalaan in Vleuten

Basisrapportage archeologie 31

Gewei uit de geul

Onderzoek naar een bronstijdrestgeul en sporen uit de vroeg-Romeinse tijd aan de Burgemeester Middelweerdbaan in De Meern (Utrecht)

Basisrapportage archeologie 33

Op zoek naar de weg

LR60: onderzoek naar de Romeinse limesweg in De Meern (gem. Utrecht)

Basisrapportage archeologie 34

Pottenbakkers aan de Anthoniedijk

Inventariserend onderzoek m.b.v. proefsleuven en definitief archeologisch onderzoek voorafgaand aan het nieuwbouwproject 'Hoogstraat aan de Vecht' te Utrecht

Basisrapportage archeologie 36

Middeleeuwse bewoningssporen op het binnenterrein van de Letterenbibliotheek

Definitief onderzoek aan de Wittevrouwenstraat 7-11, gemeente Utrecht

Basisrapportage archeologie 39

Romeinen op het schoolplein

Proefsleuvenonderzoek (LR 61) op het schoolplein van de R.K. Basisschool Drie Koningen in De Meern, gemeente Utrecht

Basisrapportage archeologie 40

De limesweg in West-Nederland

Inventarisatie, analyse en synthese van archeologisch onderzoek naar de Romeinse weg tussen Vechten en Katwijk

Basisrapportage archeologie 41

Lichte Gaard 9

Archeologisch onderzoek naar het castellum en het bischoppelijk paleis in Utrecht

Basisrapportage archeologie 43

Scherven, schepen en beschoeiingen

LR62: Archeologisch onderzoek in een fossiele rivierbedding bij het castellum van De Meern

Basisrapportage archeologie 45

Boeren en molenaars

LR 64: Archeologisch onderzoek naar een laatmiddeleeuws erf aan de Strijlandweg, gemeente Utrecht

Basisrapportage archeologie 46

Plangebied Hamlaan

Middeleeuwse bewoning naast de Hamtoren te Vleuten

Basisrapportage archeologie 47

Achter het castellum

LR66: Inventariserend archeologisch onderzoek (IVO) en een waarneming ten oosten van de Hoge Woerd, Utrecht

Basisrapportage archeologie 48

Blauwkapel

Proefsleuvenonderzoek aan de Kapelweg 25/27

Basisrapportage Archeologie 50

Klokken gieten naast de kerk.

Opgraving op het Pieterskerkhof in Utrecht

Basisrapportage archeologie 52

Wacht aan het water

VLEN3-00: Archeologisch onderzoek naar sporen en vondstassemblages uit de Romeinse tijd in Vleuterweide

Basisrapportage archeologie 54

Wonen aan het Zwarte Water

Inventariserend Veldonderzoek Merelstraat aan het Zwarte Water, Gemeente Utrecht

Basisrapportage archeologie 56

ZES IVO's in de bestaande stad

Inventariserend veldonderzoek aan de Johan Wagenaarkade, Weg naar Rhijnauwen, Rotsoord, Eykmanlaan, Groeneweg en de Kanonstraat in Utrecht

Basisrapportage archeologie 59

Rondom het castellum

LR69: Archeologische begeleiding en metaaldetectie-onderzoek bij de aanleg van de track op de Hoge Woerd in De Meern

Basisrapportage archeologie 60

LR71 Joostenlaan

Archeologische begeleiding bij slootverbredingen, de aanleg van de VINEX-watergang en wandelpaden

Basisrapportage archeologie 61

Het 'Huis Loenersloot'

NG20: Archeologische begeleiding aan de Nieuwegracht 20 in Utrecht

Basisrapportage archeologie 62

Weg, water en wilgentenen

DSL: archeologisch onderzoek naar de Romeinse limesweg, een restgeul en pre-Romeinse sporen in Hoograven, Utrecht.

Basisrapportage archeologie 66

Nieuw licht op de Marnixlaan

Een archeologisch onderzoek naar het kartuizerklooster Nieuwlicht

Basisrapportage archeologie 67

Terug naar Themaat II

Archeologisch onderzoek aan de Thematerweg te Haarzuilens, Gemeente Utrecht

Basisrapportage archeologie 69

Zijdebalen

Proefsleuvenonderzoek Zijdebalen Utrecht. IVO-P Deelgebied 1

Basisrapportage archeologie 70

Utrecht Vredenburg

Definitief Archeologisch Onderzoek noordwesttoren en westmuur van kasteel Vredenburg

Basisrapportage archeologie 71

Utrecht-Bergstraat

Definitief Archeologisch Onderzoek
Opgravingen naar de stadsmuur

Basisrapportage archeologie 72

LR67 Rijnvliet-Zuid Sportpark en Strijkviertel

Inventariserend veldonderzoek (IVO-proefsleuven) naar bewoningssporen uit de late middeleeuwen en de Romeinse tijd

Basisrapportage archeologie 73

LR73 Rijnvliet-Noord Woningbouw

Inventariserend veldonderzoek (IVO-proefsleuven) naar de limes in het noorden van Rijnvliet, gemeente Utrecht

Basisrapportage archeologie 74

IJzertijdbewoning en de limesweg in Kanaleneiland (Utrecht)

Basisrapportage archeologie 75

Gruttersdijk 24-25

Archeologisch onderzoek in de middeleeuwse voorstad Bemuurde Weerd in Utrecht

Basisrapportage archeologie 76

Riool centrum Vleuten

LR 70: Archeologische begeleiding van het vervangen van het riool in de Dorpstraat, Schoolstraat en achter het winkelcentrum aan de Hindersteinlaan in Vleuten

Basisrapportage archeologie 77

Park Transwijk Paviljoen

Een definitief archeologisch onderzoek naar de limesweg aan de Beneluxlaan

Basisrapportage archeologie 78

Admiraal Helfrichlaan

ADH01: Inventariserend proefsleuvenonderzoek naar de Romeinse limesweg in Utrecht

Basisrapportage archeologie 79

Ophogingen en tuinders buiten de poorten

Profielen van buitenstadse ophogingen aan de Stationsstraat te Utrecht

Basisrapportage archeologie 80

Nieuwe inzichten in een oude waterweg

Een archeologisch onderzoek naar de kademuur van de Leidschevaart

Basisrapportage archeologie 81

Utrecht Vredenburg

Vanaf de toren een duik in de slotgracht van Kasteel Vredenburg

Basisrapportage archeologie 82

Rituelen in Rijnvliet?

LR67 DO Kleiwinning: definitief archeologisch onderzoek
in deelgebied Rijnvliet, gemeente Utrecht.

Basisrapportage archeologie 88

Drift 27-31

Een archeologische begeleiding op het binnenterrein van
de Letterenbibliotheek, Utrecht

Basisrapportage archeologie 97

Baden Powellweg

Archeologische begeleiding inrichting groenstrook Baden
Powellweg in Utrecht

Colofon

Uitgave

Gemeente Utrecht, Ruimtelijk Economische Ontwikkeling
Afdeling Erfgoed © 2014

Redactie

J.S. van der Kamp

Eindredactie

R. de Kam

Vormgeving

E. van Wieren

Datum

December 2013

Meer informatie

Afdeling Erfgoed
Gemeente Utrecht
Telefoon 030 286 3990
E-mail erfgoedutrecht@utrecht.nl
www.utrecht.nl/erfgoed

Meer informatie

Afdeling Erfgoed

Telefoon 030 - 286 3990

E-mail erfgoedutrecht@utrecht.nl

www.utrecht.nl